

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ

ΟΙ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΙΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ ΤΗΣ

ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ:

ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: Γ.Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ: Ι. ΤΣΙΓΓΑΝΟΥ

ΓΡ. ΛΑΖΟΣ

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

A.M:3214M012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ

-Πρόλογος.....	4
1. Εισαγωγή.....	6
2. Ο Κοινωνικός έλεγχος του λόγου.....	8
2α. Ιστορική αναδρομή.....	9
2β. Είδη λογοκρισίας.....	11
3. Συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας του λόγου και της τέχνης.....	12
3α. Τι είναι τέχνη; Υπάρχουν όρια στην έκφρασή της;.....	13
3β. Αισθητισμός ή καλλιτεχνικός αμοραλισμός και καλλιτεχνικός μοραλισμός.....	16
4. Συνταγματική κατοχύρωση της έκφρασης του θρησκευτικού συναίσθηματος.....	17
4α. Προσβολή του θρησκευτικού συναίσθηματος μέσω του λόγου και της τέχνης..	18
5. Η ελευθερία του λόγου την εποχή της πληροφορίας.....	20
6. Συμπεράσματα.....	22

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

1. Εισαγωγή.....	24
------------------	----

2. Θεωρίες.....	26
3. Μελέτη περιπτώσεων.....	30
3α. Περιπτώσεις λογοκρισίας στην Ελλάδα.....	30
-Εικαστικά.....	30
-Λογοτεχνία.....	31
-Θέατρο.....	32
-Σάτυρα.....	32
3β. Ευρωπαϊκές εμπειρίες.....	35
-Το πρόσωπο του Μωάμεθ.....	35
- Charlie Hebdo.....	41
3γ. Άτυπες και τυπικές κοινωνικές αντιδράσεις.....	43
3γ.1. Άτυπες.....	43
3γ.2. Τυπικές.....	50

ΜΕΡΟΣ Γ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Μπορεί η ελευθερία του λόγου να είναι απόλυτη;.....	54
2. Το πρόβλημα της διαφορετικής ερμηνείας του λόγου.....	56
3. Μπορούμε να είμαστε πολυπολιτισμικοί; Πως μπορεί να γίνει η οριοθέτηση μέσα στην συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών πλαισίων.....	57
4. Ανθρώπινα δικαιώματα. Μπορούμε να μιλάμε για οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων;.....	59
5. Πως διαμορφώθηκε ο άτυπος και ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος μετά τα ακραία αιματηρά γεγονότα και πως επιδρούν αυτά στην αντεγκληματική πολιτική;.....	61
- Επίλογος.....	64

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι πρόσφατες δραματικές εμπειρίες που γνώρισαν οι ευρωπαϊκές κοινωνίες από περιστατικά ακραίας βίας με θρησκευτική επίκληση, θέτουν επιτακτικά στην αντεγκληματική πολιτική το ζήτημα της επαναξέτασης των οριοθετήσεων ανάμεσα στα δικαιώματα της ελευθερίας της έκφρασης και της δημόσιας εκδήλωσης του θρησκευτικού συναισθήματος. Στην εργασία ξεκινώντας από μια διαχρονική ανάλυση του λόγου και της εικόνας ως αντικειμένων κοινωνικού ελέγχου σε αντιπαράθεση με τα εκάστοτε προστατευόμενα δικαιώματα θα επιχειρήσουμε να θέσουμε τους όρους με τους οποίους τίθεται σήμερα το ζήτημα. Στη συνέχεια μέσα από την ανάλυση πρόσφατων περιστατικών θρησκευτικής βίας θα εξετάσουμε τις άτυπες αντιδράσεις που εκφράστηκαν από την μαζική δράση των πολιτών αλλά και από την διαμόρφωση του πολιτικού λόγου. Επίσης θα αναφερθούμε στις πολιτικές κοινωνικού ελέγχου που εφαρμόστηκαν σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο και στα καινούργια σημεία ισορροπίας ανάμεσα στην ελευθερία της έκφρασης και στην ελευθερία του θρησκευτικού συναισθήματος ιδίως στο πεδίο της καλλιτεχνικής έκφρασης. Η εργασία θα ολοκληρωθεί με την αποτίμηση των αντιδράσεων του άτυπου κοινωνικού ελέγχου και των μέτρων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου μέσα στο πλαίσιο των πολυπολιτισμικών σύγχρονων δυτικών κοινωνιών.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Θα μπορούσαμε να αρχίσουμε ως εξής: « Το κοινωνικό συμβόλαιο κάθε δημοκρατίας απαιτεί τον σεβασμό των ιδεών του καθενός. Καμία ιδέα δεν μπορεί να απαιτεί σεβασμό, καμία ομάδα δεν μπορεί να απαιτεί σεβασμό των πεποιθήσεών της. Μόνο τα πρόσωπα αξίζουν σεβασμό και καμιά προσβολή ιδέας δεν δικαιολογεί την αμφισβήτηση ή την απειλή της ασφάλειας όσων την υπερασπίζονται.»¹

Μπορούμε όμως να διακρίνουμε τις ιδέες από τα πρόσωπα; Μπορούμε να διαχωρίσουμε ένα πρόσωπο εντελώς από τις ιδέες του; Γιατί αν δεχτούμε ότι η προσβολή των αντιλήψεων κάποιου προσβάλλει με έμμεσο τρόπο και τον ίδιο σαν άτομο, τότε είναι σαν να υποστηρίζουμε ότι δεν μπορούμε να λέμε τίποτα γιατί μπορεί όλοι να προσβληθούν. Υπάρχουν ιδέες χωρίς πρόσωπα να τις εκφράσουν; Όλοι μας στο βάθος καταλαβαίνουμε ότι προσβάλλοντας μια ιδέα αυτομάτως προσβάλλουμε και το ίδιο το άτομο κυρίως όταν αυτό είναι ταυτισμένο με αυτήν. Όταν πχ βλασφημούμε τα θεία σε κάποιον που πιστεύει, δεν προσβάλλουμε γενικότερα μόνο την θρησκεία του. Προσβάλλουμε και τον ίδιο σαν άτομο γιατί η πίστη του αποτελεί σημαντικό μέρος της ταυτότητάς του αν όχι ολόκληρη την ταυτότητα του. Και γι αυτό τον λόγο πρέπει να είμαστε προσεκτικοί. Από σύνεση, από κοινωνική ευαισθησία, η από ευαισθησία γενικότερα για να μη προκαλέσουμε στον άλλο πόνο ή θυμό. Αυτό σημαίνει ότι δεν

---

¹ P. Dartevelle, Εισαγωγή, στο *Δικαίωμα στη βλασφημία*, Π. Νταρβέλ, Φ.Ντενί, Γ. Ρόμπιν, Δ. Δημούλης (επιμ.) Μαύρη Λίστα 2002, σελ.10

μπορούμε να εκφράζουμε τις προσωπικές μας απόψεις; Δεν πρέπει να εκφράζουμε αυτό που θεωρούμε εμείς σωστό ή αληθινό; Πρέπει, λαμβάνοντας όμως πάντοτε υπόψιν το πλαίσιο του άλλου. Ιδεολογικό, κοινωνικό, προσωπικό. Και έχοντας ως στόχο την γόνιμη σχέση και την θετική εξέλιξη μέσω της αλληλεπίδρασης. Και αυτό θα έπρεπε να ισχύει από το μικρό-επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων, το μέσο-επίπεδο των σχέσεων μεταξύ ομάδων, μέχρι το μακροεπίπεδο των σχέσεων κρατών και ολόκληρων πολιτισμών.

Με βάση αυτή την αφετηρία θα προσπαθήσουμε να δούμε πως οριοθετούνται τα δικαιώματα της ελευθερίας της έκφρασης του λόγου και της ελευθερίας της έκφρασης του θρησκευτικού συναισθήματος.

Πως οριοθετούνται και πως προστατεύονται αυτά τα δικαιώματα από τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο και πως καθορίζονται από τις αντιδράσεις του άτυπου κοινωνικού ελέγχου.

Στην συνέχεια θα εξετάσουμε την έννοια της ελευθερίας της τέχνης, την δυσκολία στον ίδιο τον ορισμό της τέχνης επομένως και την δυσκολία στην οποιαδήποτε νομική κατοχύρωση του δικαιώματος καθώς και οριοθέτησης μεταξύ άλλων δικαιωμάτων ιδιαίτερα αυτό της ελευθερίας της θρησκευτικής έκφρασης. Με ποιούς τρόπους προσβάλλεται το θρησκευτικό συναίσθημα μέσω της τέχνης; Είναι φαινόμενο που αμβλύνεται στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες ή μήπως λόγω ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών βρίσκεται στο προσκήνιο στην πιο έντονη μορφή που έχει πάρει τις τελευταίες δεκαετίες;

Θα αναφέρουμε μερικά περιστατικά λογοκρισίας που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα μετά το 2000 κυρίως στον χώρο της τέχνης και στη συνέχεια θα σταθούμε σε δύο περιστατικά στην Ευρώπη που το τελευταίο μπορούμε να υποθέσουμε ότι αποτελεί κορύφωση του πρώτου. Το πρώτο αφορά τα σκίτσα του Μωάμεθ που δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα της Δανίας « Jyllands-Posten» και το δεύτερο οι δημοσιεύσεις στο σατυρικό Γαλλικό περιοδικό «Charlie Hebdo» με τις τραγικές, γνωστές σε όλους μας συνέπειες.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε την άτυπη κοινωνική αντίδραση που επέφεραν τα γεγονότα αυτά, τις μαζικές αντιδράσεις και τις επιρροές τους στον πολιτικό λόγο.

Επίσης τις αλλαγές στον επίσημο κοινωνικό έλεγχο και στον κατασταλτικό μηχανισμό του κράτους.

Μπορεί η ελευθερία του λόγου να είναι απόλυτη; Πως αντιμετωπίζουμε το πρόβλημα της διαφορετικής ερμηνείας του λόγου στα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια και βάση ποιου μοντέλου θα γίνει η οριοθέτηση των δικαιωμάτων; Και πως θα μπορέσει η αντεγκληματική πολιτική να θέσει νέες βάσεις και ίσως να εφεύρει νέα μοντέλα για να αντιμετωπίσει τα μεγάλα προβλήματα που προκύπτουν στις παγκοσμιοποιημένες δυτικές κοινωνίες; Μπορούμε τελικά να είμαστε παγκοσμιοποιημένοι σε ειρηνικές βάσεις ή είναι ένα πείραμα που τα γεγονότα όλο και περισσότερο αποδεικνύουν την αποτυχία του;

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ

1. Εισαγωγή:

Ο έλεγχος της παραγωγής του λόγου είναι φαινόμενο που συναντάται σε κάθε κοινωνία. Ο λόγος επιλέγεται, οργανώνεται, διαμορφώνεται, μέσα από διαδικασίες που σύμφωνα με τον Φουκώ έχουν σκοπό «να αποτρέψουν τις εξουσίες και τους κινδύνους να κυριαρχήσουν πάνω στο τυχαίο, να αποφύγουν την βαριά την τρομερή υλικότητα». Δεν έχουμε το δικαίωμα να μιλήσουμε για τα πάντα, να εκφράσουμε τις σκέψεις μας σε οποιονδήποτε και οπουδήποτε. Οι περιοχές που οι απαγορεύσεις παίρνουν την μεγαλύτερη διάσταση είναι η σεξουαλικότητα και η πολιτική. « Οι απαγορεύσεις που

επιβάλλονται στην αγόρευση αποκαλύπτουν πολύ γρήγορα την σχέση της με την επιθυμία και την εξουσία».²

Ο Σπινόζα γράφει λίγο μετά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, στον Πρόλογο της Θεολογικοπολιτικής Πραγματείας: «Όσο για τις συγκρούσεις που υποδουλίζονται με θρησκευτικό πρόσχημα, αυτές γεννιούνται απλώς από το γεγονός ότι οι νόμοι παρεμβαίνουν σε ζητήματα θεωρίας και οι γνώμες αντιμετωπίζονται και καταδικάζονται σαν εγκλήματα. Οι υπερασπιστές και οι οπαδοί τους θυσιάζονται όχι χάριν τη δημόσιας σωτηρίας, αλλά μόνο εξαιτίας του μίσους και της βαναυσότητας των αντιπάλων τους. Αν το δίκαιο του κράτους προέβλεπε ότι μόνο οι πράξεις μπορούν να διώκονται, ενώ τα λόγια δεν τιμωρούνται, τέτοιες συγκρούσεις δεν θα μπορούσαν να καλύπτονται με επίφαση δικαίου και οι διαφωνίες δεν θα μετατρέπονταν σε συγκρούσεις».

Από τότε έχει κυλήσει πολύ νερό στο αυλάκι της πολιτικής θεωρίας. Ήδη τρεις αιώνες αργότερα, στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, η διάκριση λόγου και πράξεων θεωρείται πλέον ξεπερασμένη στο όνομα της κατασκευαστικής ισχύος του λόγου: «οι λέξεις ως πράξεις», κατά την περίφημη ρήση των *Φιλοσοφικών στοχασμών* του Βίτγκενστάιν ή όπως λέει και η παρμιοία, «η γλώσσα κόκαλα δεν έχει και κόκαλα τσακίζει». Ο μόνος τρόπος για να αποκτήσει ο λόγος νόημα είναι να συμπεριλάβουμε τους πολιτισμικούς και κοινωνικούς παράγοντες στην χρήση και στην ερμηνεία της γλώσσας στα διάφορα επίπεδα επικοινωνίας. Ο λόγος είναι δράση που αποκτά νόημα μόνο στο πλαίσιο κάθε συγκεκριμένης σχέσης. Διαθέτει δηλαδή μια σχεσιακή επιτελεστική λειτουργία. Ο λόγος «κάνει πράγματα» συχνά με μη προμελετημένες συνέπειες. Κι αν αυτό κάποιιοι κόντευαν να το ξεχάσουν, αγκιστρωμένοι στην παραδοσιακή διάκριση λόγου και πράξεων, οι μαζικές δολοφονίες στο Παρίσι ήρθαν τρομοκρατώντας να το θυμίσουν.³

---

² Φουκώ, «*Η τάξη του λόγου*», σελ.8

³ Δ. Χριστόπουλος, -Η λογοκρισία ως στιγμή εξουσίας,

2. Ο κοινωνικός έλεγχος του λόγου

Ως λογοκρισία μπορούμε να ορίσουμε τον έλεγχο που ασκείται από κάποια εξουσία στις διάφορες εκφάνσεις του λόγου και της τέχνης με απώτερο στόχο την παρεμπόδιση ανταλλαγής πληροφοριών, ιδεών και απόψεων, οι οποίες είναι αντίθετες προς τις αρχές της εξουσίας

Η λογοκρισία υπάρχει σε διάφορες μορφές από τότε που οι άνθρωποι άρχισαν να επικοινωνούν μεταξύ τους. Παρ' όλο που σήμερα είναι κοινώς αποδεκτό ότι ο κάθε άνθρωπος έχει το αναφαίρετο δικαίωμα να παράγει και να λαμβάνει πληροφορίες χωρίς κανέναν περιορισμό, σε καμία χώρα του κόσμου δεν υπάρχει απόλυτη ελευθερία έκφρασης (είτε γραπτού είτε προφορικού λόγου). Αντίθετα, κάθε χώρα έχει τους δικούς της προστατευτικούς νόμους ενάντια π.χ. στη συκοφαντία τη δυσφήμιση, τη βλασφημία, τη βομωλοχία, την ανταρσία ενάντια στο κράτος, την παιδική πορνογραφία, τη ρητορική μίσους κλπ. και κατ' επέκταση την προστασία υψηλών προσώπων, εθνικών και θρησκευτικών εμβλημάτων, σημαιών, αλλά και κοινωνικών ευαίσθητων ομάδων κ.ά. Η νομοθεσία για όλες τις παραπάνω ενδεικτικές περιπτώσεις θέτει κατά κάποιο τρόπο περιορισμούς στην ελευθερία του λόγου και της έκφρασης γνώμης. Η λογοκρισία που αποβλέπει στην εξυπηρέτηση κάποιας ιδιαίτερης σκοπιμότητας όπως πολιτική, στρατιωτική, θρησκευτική, ιστορική, κοινωνική, όπου και τα πεδία στα οποία αυτή παρατηρείται, είναι συνταγματικά απαγορευτική.

Η λογοκρισία ασκείται τόσο στον προφορικό όσο και στο γραπτό λόγο. Εξυπακούεται όμως ότι η προληπτική λογοκρισία στον προφορικό λόγο, όταν μάλιστα αυτός δεν επαναλαμβάνεται, όπως αντίθετα π.χ. σε θεατρική παράσταση, είναι αδύνατη. Αντ' αυτής ακολουθεί η κατασταλτική λογοκρισία υπό μορφή δυσμενών συνεπειών. Συνηθέστερη είναι η λογοκρισία του γραπτού λόγου, του έντυπου, με πεδία άσκησης τα μέσα επικοινωνίας αυτού, χωρίς βέβαια να εξαιρούνται ο κινηματογράφος, το θέατρο, η δισκογραφία, η ραδιοτηλεόραση μέχρι και το διαδίκτυο. Οι δε μέθοδοι εφαρμογής της λογοκρισίας, που ακολουθούν οι λογοκριτές, μεταβάλλονται ανάλογα με τις ιδέες, τις συνήθειες και την ηθική που επικρατεί σε κάθε χώρα και σε κάθε εποχή.

Αν και η λογοκρισία συμβαίνει κατ' απόλυτο τρόπο σε ολοκληρωτικά καθεστώτα, όπως σε οποιασδήποτε μορφής δικτατορία, εκείνο που προκαλεί ιδιαίτερη αίσθηση είναι όταν αυτή παρατηρείται σε χώρες που διατείνονται για δημοκρατικούς θεσμούς και ότι εφαρμόζουν ελευθερία έκφρασης της γνώμης με ελεύθερο ανταγωνισμό ιδεών και στην πραγματικότητα αποδεικνύεται να βρίσκονται σε αναντιστοιχία ή αντίθεση με αυτές τις ελευθερίες.⁴

2α. Ιστορική αναδρομή

Η λογοκρισία κατά τη σύγχρονη χρηστική της σημασία απαντάται από τους μυθικούς ακόμα χρόνους. Η λογοκρισία στην αρχαία Αθήνα υπήρξε αρκετά έντονη, ιδιαίτερα εκείνη που προβαλλόταν κατά των φιλοσόφων και των σοφιστών για θρησκευτικούς λόγους. Χαρακτηριστικές τέτοιες περιπτώσεις ήταν η καταδίκη του Σωκράτη, για ασέβεια και διαφθορά, αλλά και η δίκη του Αναξαγόρα που υποστήριξε ότι ο Ήλιος δεν είναι Ολύμπια θεότητα αλλά ουράνιο σώμα. Κατά την ευρύτερη έννοια του όρου ακόμα και ο θεσμός του εξοστρακισμού αποτελούσε μέτρο λογοκρισίας.

Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους χαρακτηριστική περίπτωση υπήρξε η καταστροφή της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας από τον αυτοκράτορα Καρακάλλα επειδή οι Αλεξανδρινοί τον είχαν προηγουμένως κατακρίνει. Αλλά και οι διωγμοί των Χριστιανών όπως και αντίστροφα των Εθνικών μετά την επικράτηση των πρώτων στη βυζαντινή περίοδο με παράλληλη κατάργηση των Ολυμπιακών αγώνων και το κλείσιμο φιλοσοφικών σχολών όπως της Ακαδημίας Πλάτωνος το 529 από τον Ιουστινιανό αποτελούσαν σαφώς μέτρα λογοκρισίας.

Κατά τον Μεσαίωνα χαρακτηριστικές ήταν οι διώξεις που άσκησε η Ιερά εξέταση. Μετά την ανακάλυψη της τυπογραφίας από τον Γουτεμβέργιο το 1450 όπου ακολούθησε εκπληκτική εξάπλωση έντυπου λόγου η επιβολή μέτρων λογοκρισίας, ακολουθώντας διάφορες πρακτικές, άρχισε να λαμβάνει εκρηκτικές διαστάσεις σχεδόν

---

⁴ <https://el.wikipedia.org/wiki>

σε όλες τις τότε ηγεμονίες της Ευρώπης. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση ήταν η καταδίκη του Γαλλιλαίου επί της επιστημονικής του θεωρίας. Η ανάγκη απελευθέρωσης από τις διάφορες πρακτικές λογοκρισίας που είχαν θεσμοθετηθεί άρχισε να αναφαίνεται ιδιαίτερα έντονη περί τα τέλη του 18ου αιώνα όταν ανέτειλε ένα νέο κοινωνικό μοντέλο που περιελάμβανε κοινωνικές ελευθερίες μέσα από τον Διαφωτισμό και τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, ανεξάρτητα αν στη συνέχεια η ίδια πρώτη τις απεμπόλησε προβαίνοντας σε διωγμούς κατά των αντιφρονούντων. Η αναστάτωση εκείνη στη Γαλλία ήταν φυσικό επόμενο να διεγείρει ιδιαίτερη έξαρση της λογοκρισίας στις ηγεμονίες της Ευρώπης που όμως η πρακτική της άρχισε να χαλαρώνει μετά το 1810, εκτός από κάποιες περιοχές της Γερμανίας.

Στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου η ελευθεροτυπία περιορίστηκε δραματικά και τα μέτρα λογοκρισίας εντάθηκαν προκειμένου να εξυπηρετηθούν στρατιωτικοί σκοποί αλλά και της σχετικής προπαγάνδας. Με τη λήξη του "Μεγάλου Πολέμου" η λογοκρισία άρχισε να περιορίζεται με παράλληλη θεσμοθέτηση της απαγόρευσής της, εκτός βέβαια από τη Ρωσία όπου εκεί μετά την Οκτωβριανή επανάσταση έμελλε να αναδειχθεί σε σημαντικότατο πολιτικό όπλο. Στη Γερμανία όμως που ήταν και ο μεγάλος ηττημένος του πολέμου και ειδικά στο Σύνταγμα της Βαϊμάρης (11 Αυγούστου 1919) κατοχυρώθηκε τόσο η ελευθερία του τύπου, όσο και η απαγόρευση της λογοκρισίας. Παρά ταύτα ένα πλέγμα από σχετικές διατάξεις έκαναν τη συνταγματική αυτή απαγόρευση διάτρητη. Έτσι όταν ανήλθε ο Χίτλερ στην εξουσία, η λογοκρισία απέκτησε ολοκληρωτικό χαρακτήρα με τον απόλυτο έλεγχο του τύπου. Δεν ήταν όμως τότε μόνο η Γερμανία, αλλά και άλλες χώρες που ίσχυε δικτατορικό καθεστώς. Με τη λήξη του Β΄ παγκοσμίου πολέμου τη σύσταση του ΟΗΕ και την Οικουμενική διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων η λογοκρισία φερόταν διεθνώς ως ο μεγάλος αποκλεισμένος ασθενής, όταν τότε εμφανίσθηκε ο ψυχρός πόλεμος ο οποίος όχι μόνο της έδωσε νέα πνοή αλλά και τη γιγάντωσε σε μορφή σαρωτικού τυφώνα με την ονομασία Μακαρθισμός που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ και επεκτάθηκε σ' όλες τις χώρες του ΝΑΤΟ. Συνέπειες εκείνης της κομμουνιστοφοβίας ήταν μια σειρά από πραξικοπήματα σχεδόν σε όλες τις ηπείρους όπου τα μέτρα λογοκρισίας κυριάρχησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, σχεδόν μέχρι τη πτώση του

τείχους του Βερολίνου(1989).⁵

2β. Είδη λογοκρισίας

Η διάκριση της λογοκρισίας δεν ορίζεται δια νόμου, πλην όμως προσδιορίζεται αυτή από τη σχετική νομική θεωρία ερμηνευτικής προσέγγισης και σε πρακτική συνταγματική εφαρμογή. Σημειώνεται ότι στην Ελλάδα πολύ λίγοι νομικοί - συνταγματολόγοι έχουν ασχοληθεί με το θέμα, για διάφορους λόγους, σε αντίθεση με άλλες χώρες, όπως στη Γερμανία όπου η θεωρία και η σχετική νομολογία έχουν ιδιαίτερα ασχοληθεί με τη λογοκρισία.

Γενικά η λογοκρισία διακρίνεται σε πολλά είδη, ανάλογα με την οπτική γωνία που αυτή εξετάζεται όπως: (α) εννοιολογικά σε: "τυπική λογοκρισία", "ουσιαστική λογοκρισία", "μικτή λογοκρισία" καθώς και "λογοκρισία εν τοις πράγμασι" (β) κατά χρόνο εφαρμογής, σε: "προληπτική λογοκρισία" και "κατασταλτική λογοκρισία" (γ) κατά πεδίο εφαρμογής, σε: πολιτική, θρησκευτική, στρατιωτική, ιστορική, κοινωνική, κ.ά. (δ) κατά μέσο διάδοσης, σε: "λογοκρισία τύπου", "θεάτρου", "κινηματογράφου", "ραδιοτηλεόρασης", "διαδικτύου" κ.ά. και (ε) κατά λογοκριτική Αρχή ή άλλα νομικά πρόσωπα.

- Η φερόμενη ως "θετική λογοκρισία" που είναι διάφορη της θεμιτής, θεωρείται από πολλούς ως βασικό όργανο (μέσο) της προπαγάνδας

Τυπική λογοκρισία

Ως "τυπική λογοκρισία" χαρακτηρίζεται οποιαδήποτε απαραίτητη προϋπόθεση στη διακίνηση, ή δημοσιοποίηση μιας έκφρασης. Η τυπική λογοκρισία συνδέεται συνεπώς με προγενέστερο χρονικό σημείο δημοσιοποίησης συγκεκριμένης έκφρασης και κυρίως στον τρόπο της εμφάνισής της. Για παράδειγμα η αδειοδότηση της έκδοσης και κυκλοφορίας μιας εφημερίδας, ή ενός περιοδικού, ανεξάρτητα του περιεχομένου των

---

⁵ ο.π

θεμάτων τους, αποτελεί τυπική λογοκρισία.

Ουσιαστική λογοκρισία

Σε αντίθεση της τυπικής, στην "ουσιαστική λογοκρισία" το κέντρο βάρους του ελέγχου μετατοπίζεται από τον τρόπο εμφάνισης στο ίδιο το περιεχόμενο της έκφρασης. Συνεπώς συνδέεται ταυτόχρονα με τη δημοσιοποίηση χαρακτηριζόμενη έτσι περιοριστική ή κατασταλτική. Ο έλεγχος αυτής γίνεται με διάφορα κριτήρια, κρίσεις, τάσεις ή απόψεις της Αρχής.

Μικτή λογοκρισία

Ως "μικτή λογοκρισία" χαρακτηρίζεται ο συνδυασμός "τυπικής" και "ουσιαστικής λογοκρισίας". Χαρακτηριστικό του σχήματος αυτού είναι όταν μια τυπικά απαγορευμένη διαδικασία λογοκρισίας μετατρέπεται σε νόμιμη κατόπιν ελέγχου και αξιολόγησης των κριτηρίων του περιεχομένου της φερομένης έκφρασης. Στη περίπτωση αυτή υπάγονται για παράδειγμα οι περιορισμοί πορνογραφημάτων, ή διακίνησης συγκεκριμένων ιδεών που τελούν υπό απαγόρευση.⁶ Γενικά το είδος αυτό της λογοκρισίας δεν έχει ιδιαίτερη απήχηση στη γενικότερη νομική θεωρία της, σε αντίθεση με τη λεγόμενη "λογοκρισία εν τοις πράγμασι".

Λογοκρισία "εν τοις πράγμασι"

Η λογοκρισία "εν τοις πράγμασι" αφορά κυρίως μέτρα λογοκρισίας που δεν υπάγονται στην τυπική έννοια του όρου, πλην όμως εκ της δράσης και των αποτελεσμάτων προσομοιάζει με αυτή. Γενικά νομολογία επ' αυτού του είδους τείνει να την εντάξει στη συνταγματική απαγόρευση, ενώ αντίθετα στη νομική θεωρία οι γνώμες δίστανται ως προς την ορθότητα της παραπάνω άποψης κατά τον χαρακτηρισμό τυπικής ή ουσιαστικής λογοκρισίας.⁶

---

⁶ Οπ.

3. Συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας του λόγου και της τέχνης

Στο άρθρο 14.1 του συντάγματος κατοχυρώνεται το ατομικό δικαίωμα της «ελευθερίας της πνευματικής κίνησης». Για το δικαίωμα αυτό χρησιμοποιούνται διάφοροι όροι όπως «ελευθερία της γνώμης», «ελευθερία του λόγου», «ελευθερία έκφρασης του λόγου», «ελευθερία διάδοσης ιδεών», «ελευθερία πληροφόρησης».⁷

Όταν λέμε λόγο εννοούμε και την προφορική έκφραση αλλά και γενικότερα την έκφραση που καλύπτεται με την γενικότερη έννοια του τύπου όπως εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία, θεατρικά έργα κλπ. Τα Ελληνικά Συντάγματα μιλούν κατά παράδοση για την έκφραση και την διάδοση του στοχασμού, κατά υπόδειγμα ίσως του άρθρου 11 της Γαλλικής διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη.⁸ Το άρθρο 10 παρ.1 της ΕΣΔΑ ορίζει ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Στο άρθρο αυτό μπορεί να υπαχθεί και η ελευθερία της τέχνης.

Το άρθρο 11 παρ.1 του ελληνικού συντάγματος δεν υπάγει την ελευθερία της τέχνης σε περιορισμούς. Ωστόσο η ελευθερία της τέχνης και η προστασία της από το σύνταγμα υπόκειται στους γενικούς περιορισμούς των νόμων. Το πλαίσιο ανοχής που δημιουργείται δεν επιτρέπει την ακύρωση των νομοθετικών ρυθμίσεων και η ελευθερία της τέχνης υπόκειται στις γενικές οριοθετήσεις που θέτει ο νομοθέτης όπως πχ. «Η προστασία της ανήλικης νεότητας». Στο σύνταγμα στα άρθρα 21 παρ. 1 και 3 θεσπίζει ειδικές διατάξεις με στόχο την προστασία των ανηλίκων.

3α Τι είναι τέχνη; Υπάρχουν όρια στην έκφρασή της;

Στις σύγχρονες φιλελεύθερες δυτικές κοινωνίες, η λογοκρισία αναφέρεται κυρίως σε βάρος έργων τέχνης και αποτελεί αξιοσημείωτο φαινόμενο. Η απαγόρευση ενός έργου τέχνης με την αποκλειστική πρωτοβουλία των κρατικών αρχών έχει

---

⁷ Παραράς, «Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 2001 σελ 83

⁸ Δάντογλου, ατομικά δικαιώματα, 2005 σελ 490

συνδεθεί περισσότερο με αυταρχικά καθεστώτα και σπάνια συμβαίνει. Τα περιστατικά λογοκρισίας πυροδοτούν όλο και συχνότερα αντιδράσεις και διαμαρτυρίες μιας μερίδας του πληθυσμού, πολλές φορές και της πλειοψηφίας του, καθώς επίσης και ένθερμες συζητήσεις για το αν και πότε αυτή είναι δικαιολογημένη ή για το ποια είναι τα όρια της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Το θεσμικό πλαίσιο των κοινωνιών μας δεν έχει κάποια σαφή κατεύθυνση και οι συζητήσεις και οι προβληματισμοί γύρω από την ελευθερία της τέχνης και τα όρια της δεν φαίνεται να κατέληξαν σε κάτι που να έχει συγκεκριμένο πρακτικό αντίκρουσμα. Ακόμα και τα κείμενα των νόμων παραμένουν ασαφή. Κάθε φιλελεύθερο σύνταγμα με τον έναν η τον άλλο τρόπο, κατοχυρώνει την ελευθερία της τέχνης μαζί με άλλα ατομικά δικαιώματα ουσιώδη για την ελεύθερη ανάπτυξη του προσώπου.⁹

Το μόνο συμπέρασμα που φαίνεται να συμφωνούν όσοι επιδίδονται στη μάταιη αναζήτηση του ορισμού της τέχνης είναι ότι αν πράγματι ισχύει το ανεπιφύλακτο της ελευθερίας της τέχνης, κριτήριο αναγνώρισης της τέχνης οπωσδήποτε δεν μπορεί να είναι τι θεωρούν οι ίδιοι οι καλλιτέχνες ότι είναι αυτό που κάνουν. Αλλιώς καθένας θα ονόμαζε κάτι τέχνη μόνο και μόνο για να αποφύγει τις συνέπειες της συμπεριφοράς του ιδιαίτερα αν αυτή για οποιονδήποτε λόγο απαγορεύεται, ακόμη και αν έτσι έπληττε θεμελιώδη αγαθά η δικαιώματα. Από την άλλη μεριά το να θεωρεί κάποιος αδιάφορη την άποψη των ίδιων των δρώντων σχετικά με το νόημα της δράσης του οδηγεί σε αδιέξοδο καταλήγει κανείς ότι ανεπιφύλακτη ελευθερία μιας τέχνης που ορίζεται υποκειμενικά είναι κάτι αδύνατο.

Η αντίληψη της τέχνης ως κοινωνικής πρακτικής επιμένει ότι το έργο τέχνης υπάρχει ως κοινωνικό γεγονός και μπορεί να γίνει αντιληπτό μόνο μέσα από την εσωτερική σκοπιά της ίδιας της τέχνης. Την σκοπιά δηλαδή που καταλαμβάνουν όσοι εμπλέκονται στο σχετικό κοινωνικό παίγνιο. Αυτό που κάποιος κάνει μπορεί να είναι τέχνη αλλά ταυτόχρονα μπορεί να είναι και κάτι άλλο που το πράττει επίσης ο ίδιος κάνοντας τέχνη. Κάτι λοιπόν που αξιολογούμε ως έργο τέχνης, από την σκοπιά του νόμου να εμπίπτει στην υπόσταση ενός εγκλήματος. Μια συμπεριφορά που αξιολογείται ποινικά ως έγκλημα να μετατρέπεται από την σκοπιά της αισθητικής

---

⁹ Τάκης, 2008 σελ 149-151

αξίωσης σε κρίσιμο εκφραστικό μέσο πχ. ένας αληθινός φόνος επί σκηνής που προσδίδει δραματική αληθοφάνεια στην εκτέλεση ενός θεατρικού έργου. Μπορεί επίσης να συμπίπτει σε ορισμένο βαθμό με την εσωτερική σκοπιμότητα της αισθητικής κρίσης. (πχ ένας φόνος που διεκδικεί ως τέτοιος τον χαρακτήρα έργου τέχνης). Ενδέχεται όμως η συμμετοχή στην πρακτική της τέχνης, παράλληλα με την επιδίωξη του εσωτερικού σκοπού της αισθητικής αξίας, να υπηρετεί έναν εξωτερικό προς την τέχνη σκοπό η επίτευξη του οποίου αξιολογείται ως ποινικό παράπτωμα όταν πχ ένα έργο τέχνης αποβλέπει περαιτέρω στο να βλάψει, να παραπλανήσει ή να ταπεινώσει. Όσο ακραία απάνθρωπη και εγκληματική αν είναι μια συμπεριφορά από την σκοπιά της ηθικής η της ποινικής της αξιολόγησης, το γεγονός αυτό δεν μπορεί να εξαλείψει ότι από την μεριά της τέχνης εγείρει αισθητικές αξιώσεις. Αλλά ισχύει και το αντίστροφο. Το γεγονός ότι κάτι διεκδικεί τον τίτλο του έργου τέχνης δεν σημαίνει ότι η παραγωγή και η εκτέλεσή του δεν μπορεί να είναι μια ειδικής εγκληματική ενέργεια.¹⁰

Το δικό μας Σύνταγμα επέλεξε να προσφέρει ρητή κατοχύρωση προβλέποντας στο άρθρο 16 παρ. 1 ότι «Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες. Η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του κράτους». Στις Ηνωμένες πολιτείες, η συνταγματική θεωρία έχει επεξεργαστεί, χάριν της διασφάλισης της ελευθερίας της τέχνης, την ιδέα της απόλυτης προστασίας που πρέπει να απολαμβάνει η τέχνη. Από την άλλη πλευρά οι πιο ενδιαφέρουσες περιπτώσεις λογοκρισίας της τέχνης διεθνώς, δημιουργούν την εντύπωση ότι η αυξημένη αυτή συνταγματική προστασία της τέχνης αποσύρεται όταν ένα έργο τέχνης ή κάποιο καλλιτεχνικό ρεύμα προκαλεί τις εντονότερες και πολυπληθέστερες αρνητικές αντιδράσεις του ευρέος κοινού. Ακόμη και όσοι απορρίπτουν την ιδέα ότι οι θεμελιώδεις ελευθερίες δεν επιδέχονται σταθμίσεις και συμψηφισμούς δεν μπορούν να αγνοήσουν ότι συχνά, οι αρνητικές αντιδράσεις διαθέτουν στην πράξη ιδιαίτερη βαρύτητα που αυξάνει με το πλήθος τους. Πολλές φορές οι αντιδράσεις αυτές μπορεί να φαίνονται δικαιολογημένες, επειδή ένα έργο τέχνης μπορεί να προσβάλλει κάποιο προστατευόμενο συμφέρον η δικαίωμά τους. Μπορεί άραγε να διαφεύγει κανείς τις συνέπειες του νόμου, για την οποιαδήποτε πράξη του, επικαλούμενος ότι κάνει τέχνη;

---

¹⁰ Τάκης, 2008 σελ 149-151

Οι κοινωνίες μας αποδίδουν τόσο μεγάλη αξία στην τέχνη και την καλλιτεχνική δημιουργία ώστε να μην είναι διατεθειμένες να απαρνηθούν την ανεπιφύλακτη προστασία που υπόσχονται, στα συνταγματικά τους κείμενα. Τι είναι όμως και τι δεν είναι τέχνη; Πως ορίζουμε τι είναι καλλιτεχνική δημιουργία και τι όχι; Το να κάνουμε τέχνη δεν μας απαλλάσσει από το δικαίωμα να σεβόμαστε το νόμο. Προκύπτει λοιπόν η αναγκαιότητα ενός ορισμού. Η αναγκαιότητα του να μπορούμε να διακρίνουμε τι είναι τέχνη και τι δεν είναι. Σε αυτό το σημείο, είναι ιδιαίτερα σκόπιμο να επισημάνει κανείς, το αδιέξοδο δίλημμα των νομικών, με τις δύο θεμελιώδεις στάσεις που ορίζουν τα άκρα του φάσματος, εντός του οποίου κινείται η φιλοσοφική συζήτηση για τα ηθικά όρια της τέχνης.¹¹

3β. Αισθητισμός η καλλιτεχνικός αμοραλισμός και καλλιτεχνικός μοραλισμός

Από τη μία πλευρά , η στάση του λεγόμενου αισθητισμού ή καλλιτεχνικού αυτονομισμού στην πιο ριζική εκδοχή του, προβάλλει την απόλυτη αυτοτέλεια της τέχνης έναντι της ηθικής, με αποτέλεσμα οι αξιολογήσεις της τελευταίας να μην διαθέτουν καμιά δικαιοδοσία στο εσωτερικό της πρώτης και κατά συνέπεια τα καλλιτεχνικά ενεργήματα να εκφεύγουν κάθε ηθικού ελέγχου ή φραγμού.

Στον αντίποδα του αισθητισμού βρίσκεται ο λεγόμενος καλλιτεχνικός μοραλισμός, δηλαδή κάθε ηθικοπλαστική στάση που θέλει την τέχνη να αποτελεί όχημα, όψη, μέρος ενός υψηλότερου ή πιο σύνθετου αγαθού. Ο ακραίος μοραλισμός προβάλλει την απόλυτη υπεροχή της ηθικής έναντι της τέχνης, ενώ ο αισθητισμός προτάσσει αντίθετα το ανυπέρβλητο της αισθητικής αξίας, γι αυτό και αρνείται απολύτως στην ηθική κάθε δικαιοδοσία επί της τέχνης.¹²

---

¹¹ ο.π. σελ.18

¹² οπ. σελ 24

4. Συνταγματική κατοχύρωση της έκφρασης του θρησκευτικού συναισθήματος

Η θρησκευτική ελευθερία συνιστά ένα από τα πρώτα ατομικά δικαιώματα τα οποία διεκδικήθηκαν ήδη από τον 16^ο αιώνα. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα στο άρθρο 13. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης περιλαμβάνει το δικαίωμα να πρεσβεύει ο καθένας οποιαδήποτε θρησκεία ή και να είναι άθεος.¹³

Οι δύο πρώτοι παράγραφοι του άρθρου έχουν ως εξής:

1. « η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις κανενός.»
2. «Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελώντας ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει την δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.»

Η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί αντικείμενο προστασίας και της ΕΣΔΑ. Το αντίστοιχο άρθρο 9 έχει ως εξής;

1. « Κάθε πρόσωπο δικαιούται στην ελευθερία σκέψης συνείδησης και θρησκείας το δικαίωμα που περιλαμβάνει την ελευθερία αλλαγής θρησκεύματος ή των πεποιθήσεων ατομικώς ή συλλογικώς, δημοσία ή ιδιωτικώς με τη λατρεία , την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων.
2. «Η ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέσει αντικείμενο άλλων περιορισμών εκτός από εκείνους που προβλέπονται από το νόμο και που αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία για τη δημόσια ασφάλεια, την προστασία της δημόσιας τάξης, υγείας και ηθικής ή την προάσπιση των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.»

13

[http://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW169/H%20Συνταγματική%20Προστασία%20της%20Τέχνης%20\(2498\)%20-%20Δημοπούλου%20Ναταλία](http://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW169/H%20Συνταγματική%20Προστασία%20της%20Τέχνης%20(2498)%20-%20Δημοπούλου%20Ναταλία)

4α. Προσβολή του θρησκευτικού συναισθήματος μέσω του λόγου και της τέχνης.

Όσον αφορά τα κύρια πεδία που λαμβάνει χώρα η λογοκρισία, αυτό του πολιτικού λόγου και αυτό της τέχνης κάνουμε την εξής διαπίστωση. Ως δείκτης του βαθμού ελευθερίας σε μια κοινωνία αποτελεί περισσότερο η ελευθερία του πολιτικού λόγου παρά η ελευθερία της τέχνης. Όταν πχ. μία χώρα φυλακίζει δημοσιογράφους για τις απόψεις που διατύπωσαν, δεν διστάζουμε να πούμε ότι στην χώρα αυτή δεν υπάρχει ελευθερία του λόγου. Όταν όμως χώρες όπως η Αγγλία ή η Ελλάδα απαγορεύουν την έκθεση ενός πίνακα ή την προβολή μιας ταινίας, δεν είμαστε κατηγορηματικοί, αν η διακίνηση των πολιτικών ιδεών είναι ελεύθερη. Το φαινόμενο να προστατεύεται ο πολιτικός λόγος περισσότερο από την καλλιτεχνική έκφραση όχι μόνο δεν είναι σπάνιο, αλλά χαρακτηρίζει σήμερα αυτό που ισχύει στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες. Και ενώ είναι σχεδόν όμοιες οι εξηγήσεις που προβάλλονται για τον περιορισμό του πολιτικού λόγου και της τέχνης, στη μία περίπτωση υπάρχει ανοχή, στην άλλη περιορισμός. Ο ανατρεπτικός πολιτικός λόγος, απαγορεύεται όχι με την επίκληση κάποιας εξατομικευμένης προσβολής και βλάβης αλλά γιατί θεωρείται ως απειλή γενικότερων κοινωνικών αξιών.

Η τέχνη περιορίζεται για δύο λόγους κυρίως. Είτε γιατί προσβάλλει κοινωνικές αξίες που αφορούν τις ερωτικές σχέσεις, είτε διότι προσβάλλει τις θρησκευτικές αξίες κάποιων πολιτών. Και στις δύο περιπτώσεις η προσβολή δεν είναι εξατομικευμένη. Η αιτία που ζητάει κάποιος την απαγόρευση ενός άσεμνου ή αντιθρησκευτικού έργου τέχνης δεν είναι τόσο το ότι αυτός έρχεται σε επαφή με αυτό, γεγονός άλλωστε που θα μπορούσε κάλλιστα να αποφύγει, όσο γιατί θεωρεί ότι κανείς δεν πρέπει να εκτίθεται σε ένα έργο που κατά την προσωπική του άποψη είναι ανήθικο, βλάσφημο, βλαβερό ή διεφθαρμένο. Τα άσεμνα εμφανίζονται να προσβάλλουν την ηθική, η βλασφημία την πίστη ή το θρησκευτικό συναίσθημα. Η εξατομίκευση, ωστόσο, αυτής της προσβολής είναι κάθε άλλο παρά δεδομένη. Πως μπορεί, πχ., να προσβάλλεται το δικό μου θρησκευτικό συναίσθημα αν γνωρίζω ότι κάποιοι άλλοι λοιδορούν τη θρησκεία μου, ή να προσβάλλονται οι ηθικές μου αξίες αν νιώθω ότι κάποιοι άλλοι τις περιφρονούν; Η απάντηση είναι ότι μου προκαλεί ψυχική αναστάτωση η σκέψη ότι οι συμπολίτες μου

έχουν μία τόσο αποκλίνουσα συμπεριφορά προς τις αξίες μου. Παρόμοια προσβολή μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι ισχύει με τις πολιτικές ιδέες. Η ιδέα πχ. της «δικτατορίας του προλεταριάτου» μπορεί να μου προξενεί φόβο, ανασφάλεια και να είμαι πεπεισμένος ότι είναι ότι πιο βλαβερό για την κοινωνία. Μπορεί δηλαδή να την θεωρώ ό,τι πιο επικίνδυνο και προσβλητικό για τις δικιές μου ιδέες και την δικιά μου κοσμοθεωρία. Έχω όμως το δικαίωμα να απαιτήσω, στη πρώτη περίπτωση την απαλλαγή μου από μια τέτοια προσωπική αναστάτωση και στην δεύτερη περίπτωση να ζητήσω τον περιορισμό της διάδοσης αυτής της πολιτικής θεωρίας; Μία καταφατική απάντηση δεν θα αμφισβητούσε και την έννοια της ελευθερίας του λόγου αλλά και την έννοια του ατομικού δικαιώματος;¹⁴

Γενική διαπίστωση όσον αφορά τις απαγορεύσεις στην καλλιτεχνική έκφραση είναι ότι αυτές συνδέονται κυρίως με την θρησκεία και με την προσβολή του θρησκευτικού συναισθήματος. Είτε με άμεσο τρόπο, με την μορφή της βλασφημίας, είτε με έμμεσο όταν αναφέρονται στο πεδίο του «απαγορευμένου» ερωτισμού, του «άσεμνου», περιοχή που επίσης συνδέεται με την θρησκευτική ιδεολογία.

Τόσο η ελληνική όσο και η ευρωπαϊκή νομολογία αποδέχονται περιορισμούς στην τέχνη εξαιτίας της προσβολής του θρησκευτικού συναισθήματος κάποιων πολιτών. Διαφέρουν όμως ως προς το σκεπτικό που αιτιολογεί τους περιορισμούς. Το βασικό γνώρισμα της ελληνικής νομολογίας είναι ότι ονομάζει την προσβολή αυτή ως προσβολή της προσωπικότητας και στηρίζει τους περιορισμούς στην ανάγκη προστασίας της. Το βασικό γνώρισμα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι ότι αποδέχεται την προστασία του θρησκευτικού συναισθήματος ως κοινωνικού έννομου αγαθού που αξίζει ειδικής προστασίας.¹⁵

Γενικά οι θρησκευτικές πεποιθήσεις προστατεύονται περισσότερο από πολιτικές ή άλλες ιδεολογίες. Η Τέχνη με αντικείμενο την θρησκεία μπορεί να περιοριστεί κυρίως από τις ευαισθησίες των πιστών, ιδιαίτερα αν οι τελευταίοι αποτελούν την πλειοψηφία ενός κράτους.

---

¹⁴ Τσακυράκης, 2005 σελ 13

¹⁵ ο.π. σελ.15

5. Η ελευθερία του λόγου στην εποχή της πληροφορίας

Η εποχή της πληροφορίας σηματοδοτεί μια νέα ιστορική εποχή. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια ιστορική αλλαγή στην οποία τα εννοιολογικά εργαλεία που είχαμε για να αναλύσουμε τα κοινωνικά δεδομένα καταρρίπτονται. Όλες οι κοινωνικές σχέσεις και οι κοινωνικές μορφές υπόκεινται σε ραγδαίες αλλαγές. Αλλάζει η οικονομία, οι συσχετισμοί εξουσίας, οι κοινωνικές και διαπροσωπικές σχέσεις, οι μορφές επικοινωνίας.

Επειδή η επικοινωνία είναι η ουσία της ανθρώπινης δραστηριότητας η διείσδυση των χρήσεων του διαδικτύου παντού τροποποίησε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Μια καινούργια κοινωνική μορφή, η δικτυακή κοινωνία, συγκροτείται σε όλο τον πλανήτη, αν και με ποικιλία σχημάτων και με σημαντικές διαφορές ως προς τις συνέπειες στην ζωή των ανθρώπων ανάλογα με την ιστορία, τον πολιτισμό και τους θεσμούς. Νέες προκλήσεις εμφανίζονται οι οποίες πρέπει να αντιμετωπιστούν λαμβάνοντας υπόψη τα νέα δεδομένα.

Μία από τις πιο σημαντικές προκλήσεις είναι αυτή της ελευθερίας. Τα δίκτυα του διαδικτύου παρέχουν παγκόσμια, ελευθερή επικοινωνία. Ομως η υποδομή των δικτύων μπορεί να είναι ιδιοκτησία κάποιων, η πρόσβαση στα δίκτυα μπορεί να ελεγχθεί, ενώ εμπορικά, πολιτικά και ιδεολογικά και πολιτικά συμφέροντα μπορούν να κατευθύνουν αν όχι να μονοπωλήσουν τις χρήσεις των διαδικτύων. Αφού το διαδίκτυο γίνεται υποδομή που έχει διεισδύσει σε όλους τους τομείς της ζωής μας, το ποιος κατέχει και ελέγχει την πρόσβαση σε αυτήν την υποδομή μετατρέπεται σε ουσιαστική μάχη για την ελευθερία.¹⁶

Η εποχή της πληροφορίας δημιουργεί διαφορα παράδοξα φαινόμενα. Ένα από αυτά είναι η υβριδικότητα. Σύμφωνα με θεωρητικούς του διαδικτύου έννοιες αντίθετες έχουν την τάση να συνυπάρχουν και να δημιουργούν υβρίδια. Έτσι η ελευθερία σε πολλές περιπτώσεις συνυπάρχει με τον έλεγχο και την εξουσία. Άρα λοιπόν προκύπτει η αναγκαιότητα τα πράγματα να τεθούν σε μια άλλη εννοιολογική και σημασιολογική βάση. Τι μορφή και τι έννοια αποκτά η ελευθερία του λόγου μέσα στον ψηφιακό κόσμο;

---

¹⁶ M. Castells, *Ο γαλαξίας του διαδικτύου*, σελ.313, εκδ.Καστανιώτης, Αθήνα 2005

Υπάρχει έντονος προβληματισμός για την απειλή της ελευθερίας του λόγου και για την οριοθέτηση των δικαιωμάτων μέσα στο διαδίκτυο. Από την μια μεριά η δυνατότητα του να εκφράζει κάποιος ελεύθερα την γνώμη του και οι απόψεις του να έχουν πάρα πολλούς αποδέκτες μέσα απο την ελεύθερη διακίνηση της πληροφορίας, ενίσχυσε το φαινόμενο του ακτιβισμού.

Αρκετοί είναι εκείνοι που προσπαθούν να φέρουν στο φως οικονομικά κοινωνικά πολιτικά προβλήματα και να παλέψουν μέσα από το διαδίκτυο για τη δρομολόγηση της επίλυσής τους. Μερικά τέτοια παραδείγματα είναι πχ η έρευνα των τραπεζικών λογαριασμών και των επενδύσεων από εμπόρους ναρκωτικών, η προσπάθεια να εμποδιστεί η αναβίωση διαφόρων αναχρονιστικών θεσμών όπως αυτών της πολυγαμίας η της γυναικείας περιτομής, η προσπάθεια να έρθουν στο φως και να αντιμετωπιστούν διάφορες περιβαλλοντικές αδικίες.

Από την άλλη μεριά βέβαια υπάρχουν δημοφιλή οικονομικά, πολιτικά και κυβερνητικά ιστολόγια τα οποία κατέχουν μεγαλύτερη εξουσία ελέγχου και είναι ικανά να ασκήσουν λογοκρισία στον ψηφιακό χώρο.

Πολλοί είναι εκείνοι που αγωνίζονται με διαφορετικούς τρόπους να προστατεύσουν μια από τις θεμελιώδεις ελευθερίες σε μια περίοδο που τα διαθέσιμα εργαλεία για την διασφάλιση της ελευθερίας του λόγου είναι δύσκολο να προσδιοριστούν και να αναγνωριστούν. Οι κυβερνήσεις όλο και πιο συχνά χρησιμοποιούν νόμους για την ποινικοποίηση της προσβολής της θρησκείας. Οι ΜΚΟ Human Right First, τεκμηριώνουν περισσότερα από εκατό παραδείγματα σοβαρής κατάχρησης των νόμων που αφορούν την λογοκρισία και πολλές από αυτές συμβαίνουν στις μουσουλμανικές χώρες. Ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Ban ki -moon μετά από το Video που πυροδότησε ταραχές στον ισλαμικό κόσμο υποστήριξε ότι η ελευθερία του λόγου δεν μπορεί να είναι ένα απόλυτο δικαίωμα και όταν κάποιος χρησιμοποιούν αυτό το δικαίωμα με σκοπό να προκαλέσουν ή να ταπεινώσουν αυτό δεν πρέπει να προστατεύεται.¹⁷

Ο διαδικτυακός κοινωνικός χώρος είναι πάνω απο όλα ένας πολυπολιτισμικός χώρος. Η κοινωνική αλληλεξάρτηση σε παγκόσμιο επίπεδο βασίζεται στην ροή των

---

¹⁷ https://medianalysis.net/2013/02/20/freedom_of_speech_digital_age/

πληροφοριών. Οι σχέσεις αλλά και η κατανομή της εξουσίας διαμορφώνονται με εντελώς καινούργιους τρόπους. Παρ'όλα αυτά για την ελευθερία του λόγου στο διαδύκτιο θεωρητικά ισχύει ότι και για την ελευθερία της έκφρασης γενικότερα.

Η νέα όμως διαδικτυακή πραγματικότητα έχει επηρεάσει σημαντικά τόσο την λειτουργία του δικαίου, όσο και αυτή του σύγχρονου κράτους. Στην κοινωνία της πληροφορίας, το δίκαιο καλείται να ρυθμίσει συμπεριφορές και να αποτρέψει κινδύνους σε ένα χώρο που χαρακτηρίζεται από απουσία ορίων, έχει άυλο χαρακτήρα και τα εθνικά νομικά συστήματα αδυνατούν να ασκήσουν έλεγχο, αφού τα φαινόμενα είναι παγκόσμιας εμβέλειας. Επιπλέον, οι τεχνολογικές εξελίξεις είναι τόσο έντονες και ραγδαίες, με αποτέλεσμα οι κανόνες, ανεξάρτητα από την εθνική ή πολυεθνική τους προέλευση, χάνουν την ρυθμιστική τους ικανότητα, διότι ξεπερνιούνται από τα τεχνολογικά δεδομένα. Για να διατηρήσουν οι ρυθμίσεις την κανονιστική τους επάρκεια, πρέπει αφενός να αναθεωρούνται σε τακτά χρονικά διαστήματα και αφετέρου, κατά το περιεχόμενο, να προσαρμόζονται στους μεταβαλλόμενους ρυθμούς των τεχνολογικών εφαρμογών. Η ανασφάλεια ως προς την ισχύ του δικαίου, η απροσδιοριστία ως προς τον εφαρμοστέο κανόνα αλλά, κυρίως, η αδυναμία καταστολής της παραβατικότητας και επιβολής κυρώσεων, υπονομεύει την ίδια την κρατική κυριαρχία ως δυνατότητα εφαρμογής των δικαιοκρινών ρυθμίσεων.¹⁸

Συμπεράσματα

Ένα γενικό πρώτο συμπέρασμα πέρα από τους ορισμούς και τις οριοθετήσεις του κοινωνικού ελέγχου, τυπικού και άτυπου, ξαναγυρνώντας στην διατύπωση του Φουκώ που αρχικά αναφέραμε, είναι το εξής: στις εκφράσεις του λόγου και της εικόνας, τα πεδία που αφορούν την λογοκρισία, είναι κυρίως αυτά που συνδέονται με την πολιτική ιδεολογία και αυτά που συνδέονται με την θρησκεία. Σύμφωνα με την αντίληψη που επικρατεί στις δυτικές κοινωνίες, ως δείκτης του βαθμού ελευθερίας, αποτελεί περισσότερο η ελευθερία του πολιτικού λόγου παρά η ελευθερία της τέχνης. Όπως προαναφέραμε όταν λογοκρίνεται ο πολιτικός λόγος αυτόματα καταλήγουμε στο

---

¹⁸ <http://www.constitutionalism.gr/1834-eleyteria-ekfrasis-kai-diadiktyo/>

συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει ελευθερία λόγου. Όταν όμως δυτικές χώρες θέτουν απαγορεύσεις στο πεδίο της τέχνης δεν είμαστε τόσο κατηγορηματικοί ως προς την καταπάτηση της ελευθερίας του λόγου.

Αυτές οι γενικές διαπιστώσεις οδηγούν ενδεχομένως στην σκέψη ότι στη δύση αυτή τη στιγμή η ανοχή σε θέματα που συνδέονται ουσιαστικά με την θρησκεία είναι πολύ μικρότερη από αυτά που συνδέονται με τις πολιτικές ιδεολογίες. Η αλληλεπίδραση του άτυπου και του επίσημου κοινωνικού ελέγχου οι δυσκολίες στους ορισμούς και κατ' επέκταση στην διαμόρφωση του νομικού πλαισίου αποκαλύπτουν την βαθιά άρρηκτη σχέση της νοοτροπίας με την πολιτική. Η δύναμη της θρησκείας στην διαμόρφωση των ηθικών αξιών ακόμα και στις ευρωπαϊκές κοινωνίες που ο διαχωρισμός κράτους και εκκλησίας αποτελεί πολιτική πρακτική είναι γεγονός που καθορίζει και διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό τον άτυπο αρχικά και στην συνέχεια τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο.

Επιπλέον στις σύγχρονες παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες, παρά τις αντίθετες προβλέψεις, παρατηρείται αυξανόμενη ιδεολογική στροφή στη θρησκεία καθώς και όξυνση των φαινομένων θρησκευτικού φανατισμού και φονταμενταλισμού.

Όπως προαναφέρθηκε, παρά τις αντίθετες προσδοκίες που συνδέονται με το ιδεολογικό πλαίσιο των εκκοσμικευμένων δυτικών κοινωνιών, ο κοινωνικός έλεγχος τυπικός και άτυπος που ασκείται στον δημοσιογραφικό λόγο, στην λογοτεχνία και στην τέχνη σχετίζεται εντονότερα με το πεδίο του βλάσφημου και του άσεμνου.

Γεννάται λοιπόν το εξής ερώτημα. Γιατί υπάρχει αυτή η ανάγκη από μεγάλη μερίδα του πληθυσμού και κυρίως από κοινωνικές κατηγορίες που εμπλέκονται με την καλλιτεχνική δημιουργία, της προσβολής του αλλότριου θείου;

Σύμφωνα με τον Δημήτρη Δημούλη αν απορρίψουμε τις προβαλλόμενες από θρησκευτικούς κύκλους ερμηνείες ότι οι βλάσφημοι επιδιώκουν προβολή και οικονομική εξαργύρωση του σκανδάλου απομένουν οι εξής ερμηνείες. Πρώτον η επιδίωξη να επικριθεί ότι θεωρείται ανορθολογικό, αλλοτριωτικό και δυνάμει επικίνδυνο για την κοινωνική ζωή. Καταγγέλονται οι ψευδαισθήσεις και τα άλλα δεινά που επιφέρει το «όπιο του λαού». Δεύτερον, η επιδίωξη να επικριθεί η κουλτούρα και η συμπεριφορά κάποιων λαών ή ομάδων που εκφράζεται μέσα από θρησκευτικές

πρακτικές και σύμβολα. Κάποιος ειρωνεύεται το τσαντόρ όχι διότι τον ενοχλεί η θρησκεία, αλλά διότι διαφωνεί με την κατωτερότητα των γυναικών και με την πολιτική που ακολουθούν ορισμένα κράτη με ισχυρή ισλαμική παρουσία. Τρίτον να επικριθεί η ίδια η πρακτική των απαγορεύσεων καθαυτή. Εδώ πρόκειται για άσκηση πολιτικής κριτικής που επιφανειακά μόνο επιτίθεται σε θρησκείες και πιστούς. Στόχος είναι οι οργανωμένες θρησκείες που αποτελούν ακραία μορφή εξουσίασης-υποταγής. Η θρησκευτική ύβρις σε κάποιες περιπτώσεις δείχνει ενεργή συνείδηση και διάθεση αμφισβήτησης. Κάτω από την επιφάνεια της άρνησης και της απρέπειας, η βλασφημία συνιστά θετική πράξη, πολιτισμική κατάκτηση που αμφισβητεί τις εξουσίες.¹⁹

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

« Στις ανεπτυγμένες τουλάχιστον χώρες του πλανήτη έχουν λάβει χώρα ή λαμβάνουν χώρα θεμελιακές εξελίξεις με έντονες διασυνδέσεις. Οι εξελίξεις αυτές διαμορφώνουν ένα καινούργιο και πρωτόγνωρο πλαίσιο για τις δραστηριότητες των ατόμων, δημιουργώντας μια σειρά από πρωτοφανείς προκλήσεις. Κατ'αρχάς, αναφέρεται το πέρασμα από την «σταθερή» στην «ρευστή» φάση της νεωτερικότητας, δηλαδή σε συνθήκες όπου οι κοινωνικές μορφές δεν μπορούν και δεν αναμένεται πλέον να διατηρούν την μορφή τους για πολύ, γιατί αποσυντίθεται και διαλύονται πιο γρήγορα από το χρόνο που χρειάζονται για να διαμορφωθούν, πόσο μάλλον για να

---

¹⁹ Δημούλης, 2015 σελ.53

έχουν και συνέπειες».²⁰ Ο Z. Bauman στο βιβλίο του “ρευστοί καιροί” μας περιγράφει με αυτόν τον τρόπο μια πραγματικότητα στην «εποχή της αβεβαιότητας» όπως ο ίδιος χαρακτηρίζει την εποχή μας. Σύμφωνα με κάποιους ζούμε στην εποχή της μετανεωτερικότητας, σύμφωνα με άλλους ζούμε τώρα τις συνέπειες της νεωτερικής περιόδου.

Ένας απόλυτα αποδεκτός όρος της παγκοσμιοποίησης δεν υπάρχει. Συνήθως ο όρος περιορίζεται στην οικονομική του διάσταση. Έτσι ένας ορισμός της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας την χαρακτηρίζει από την αύξηση ροών εμπορίου του κεφαλαίου της πληροφορίας και κινητικότητα των ατόμων διασυννορικά. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση αντιπροσωπεύει έναν μείζονα μετασχηματισμό στην εδαφική οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας και της πολιτικο-οικονομικής ισχύος. Αυτό το γεγονός επαναπροσδιορίζει την εδαφικότητα των κυρίαρχων κρατών, έχει επιπτώσεις στην εθνική κυριαρχία στο σύστημα διακυβέρνησης και γενικότερα στο σύστημα άσκησης της εξουσίας.²¹

Η νέα αυτή κατάσταση έχει σίγουρα επιφέρει αλλαγές και ραγδαίες εξελίξεις σε όλες τις θεσμικές και κοινωνικές δομές. Εκτός από τον ρευστό χαρακτήρα της εποχής θα προσθέταμε ότι κύριο γνώρισμα είναι και ο συγκρουσιακός χαρακτήρας που αποκτά η διαμόρφωση όλων των θεσμικών πεδίων.

Τα περιστατικά ακραίας βίας με θρησκευτική επίκληση πληθαίνουν όλο και περισσότερο καθώς και η αύξηση της εγκληματικότητας με χαρακτηριστικά φονταμενταλισμού. Αυτή η πρωτοφανής αύξηση των φαινομένων αυτών μας θέτει αρχικά στην αναζήτηση της αιτιολογικής ερμηνείας αλλά και μπροστά στην αναγκαιότητα του επαναπροσδιορισμού των ορίων και των δικαιωμάτων.

Με τον όρο φονταμενταλισμός εκφράζονται οι τάσεις εμμονής ή επιστροφής σε άκρως συντηρητικά θρησκευτικά βιώματα του παρελθόντος, τα οποία λειτουργούν ως μέσο αντίστασης σε κάθε ενδεχόμενη αλλαγή ή θρησκευτική μεταρρύθμιση. Βασικά χαρακτηριστικά του φονταμενταλισμού είναι η επιστροφή και η τυπολατρική εμμονή στην παράδοση, η δυναμική απαίτηση για κάθαρση και αποκατάσταση καθώς και η πεποίθηση ότι αποτελεί ένα είδος κριτή, χαρακτηριστικά τα οποία οδηγούν τους

---

²⁰ Bauman, 2003 σελ.15

²¹ Sassen, 2001 σελ.35

υποστηρικτές του φονταμενταλισμού στην υιοθέτηση, αρκετά συχνά, βίαιων αντιδράσεων και συμπεριφορών. Διαθέτει κοινωνικά χαρακτηριστικά και αφορά κυρίως τον Χριστιανισμό, το Ισλάμ και τον Ιουδαϊσμό.²²

Ποια μπορεί να είναι η σύνδεση της αύξησης των φαινομένων φονταμενταλιστικής βίας με τις ραγδαίες αλλαγές που λαμβάνουν χώρα τις τελευταίες δεκαετίες και τι ανάγκες δημιουργούνται για τις νέες επανατοποθετήσεις των ορίων και των δικαιωμάτων;

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα η Ευρώπη είναι το μεταναστευτικό- προσφυγικό. Οι λύσεις όλο και περισσότερο δυσχεραίνουν όταν βιώνουμε μετακινήσεις ολόκληρων πληθυσμών. Η αποσταθεροποίηση των καθεστώτων στις αραβικές χώρες δημιούργησε όξυνση του φαινομένου, διευκολύνοντας την εμφάνιση και ενίσχυση του ISIS. Με την υπάρχουσα κατάσταση το όραμα της ενιαίας Ευρώπης αντιμετωπίζει μεγάλα εμπόδια. Η ξеноφοβία, τα ρατσιστικά φαινόμενα και η στροφή στην ακροδεξιά παρουσιάζουν έξαρση.²³

2.ΘΕΩΡΙΕΣ

Η αδυναμία ενσωμάτωσης των μετακινούμενων πληθυσμών στις χώρες υποδοχής, δημιουργεί τεράστια προβλήματα και συγκρούσεις. Καταστάσεις «ανομίας» όπως την διατύπωσε ο Durkheim καθώς και «κοινωνικής αποδιοργάνωσης» είναι έκδηλες σε μεγάλο βαθμό στις σύγχρονες «παγκοσμιοποιημένες» κοινωνίες του δυτικού κόσμου.

Σύμφωνα με τον Durkheim, «ανομία» επικρατεί ,όταν μια κοινωνία βρίσκεται σε μια κατάσταση κατάλυσης ή έλλειψης ρυθμιστικών κανόνων ή απορρύθμισης, η οποία αφήνει τα άτομα χωρίς την κατάλληλη ηθική καθοδήγηση για την συμπεριφορά τους, με αποτέλεσμα να μειώνεται η κοινωνική συνεκτικότητα.²⁴

---

²² Νικολαΐδης, σελ 290

²³ Αγγελος Στάγκος «Πανευρωπαϊκό πρόβλημα» Καθημερινή 3/12/2016

²⁴ W. Morrison, λήμμα “anomie”, The sage dictionary of criminology.

Η έννοια της “κοινωνικής αποδιοργάνωσης” , αναπτύχθηκε γύρω στο 1920 από τους W. Thomas, F. Znaniecki και τον Charles Cooley, και επικράτησε ως τα τέλη του 1950. Σύμφωνα με την νέα αυτή άποψη, η παρέκλιση ήταν το αποτέλεσμα της άνισης ανάπτυξης της κοινωνίας όπου επικρατούν ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές και έντονες συγκρούσεις. Μια κοινωνία θεωρείται οργανωμένη όταν τα μέλη της έχουν αναπτύξει κάποια συναίνεση όσον αφορά τις βασικές αξίες και κανόνες. Με άλλα λόγια η κοινωνική οργάνωση (τάξη) υφίσταται μόνο όταν υπάρχει υψηλός βαθμός συνοχής ανάμεσα σε άτομα και θεσμούς μέσα στην κοινωνία. Η συνοχή αυτή αφορά κατά κύριο λόγο, τη συναίνεση ως προς τους στόχους που πρέπει να επιδιώκονται και από την άλλη , ως προς τους κανόνες συμπεριφοράς. Η κοινωνική αποδιοργάνωση εμφανίζεται όταν διαταράσσονται οι κανόνες και οι αξίες. Βασική θέση λοιπόν της θεωρίας είναι οτι η σύγκρουση και η κοινωνική αποδιοργάνωση είναι πολύ πιθανότερο να ενταθούν σε περιόδους ραγδαίων κοινωνικών αλλαγών, όταν διαταράσσεται η κοινωνική ισορροπία.²⁵

Η πατρότητα της προσέγγισης της “πολιτισμικής σύγκρουσης” αποδίδεται στον Sellin, ο οποίος ανέλυσε το πρόβλημα των επίσημων και ανεπίσημων κανόνων με βάση την πολιτισμική σύγκρουση. Μεταξύ άλλων υποστήριξε ότι η πολιτισμική σύγκρουση μπορεί να εμφανιστεί όταν το δίκαιο μιας πολιτισμικής ομάδας επεκτείνεται και καλύπτει την περιοχή μιας άλλης ή όταν τα μέλη μιας πολιτισμικής ομάδας μεταναστεύουν σε άλλη περιοχή με διαφορετική κουλτούρα. Η ανάλυση του Sellin μπορεί να εφαρμοστεί στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου οι συγκρούσεις προκλήθηκαν λόγω του ότι ο επίσημος νόμος της μιας πολιτισμικής ομάδας επεκτάθηκε στην περιοχή μιας άλλης. Ένα τεράστιο χάσμα χωρίζει το δίκαιο των αναπτυσσόμενων λαών και εκείνο των Δυτικών βιομηχανικών κρατών. Όταν άτομα που ζουν σε μια αναπτυσσόμενη χώρα ή προέρχονται από αυτήν, υποχρεώνονται να συμμορφωθούν σε ένα δικαιοσύνη σύστημα που δεν βασίζεται στο ζωντανό τους δίκαιο, είναι αναπόφευκτο να παρατηρούνται συγκρούσεις.²⁶

---

²⁵ Χαϊδου, “θετικιστική εκληματολογία” σελ. 131

²⁶ Ευγ. Τριβιζάς, «Θέματα συγκριτικής εγκληματολογίας, σημ. Πάντειος, 1989 , σελ. 61

Οι προαναφερόμενες κοινωνιολογικές και εγκληματολογικές θεωρίες, διατυπώθηκαν κυρίως σε ιστορικές περιόδους που χαρακτηρίζονται από μεγάλες κοινωνικές αλλαγές. Κοινή παραδοχή πέρα από τις θεωρητικές αποκλείσεις είναι ότι οι τελευταίες δεκαετίες σηματοδοτούνται από ραγδαίες αλλαγές. Πτώση των ανατολικών καθεστώτων, παγκοσμιοποίηση, άνοιγμα των συνόρων, αποδυνάμωση του εθνικού κράτους, ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, αποσταθεροποίηση των χωρών στην μέση ανατολή, τεράστιες μετακινήσεις πληθυσμών στην Ευρώπη η οποία αδυνατεί να ανταποκριθεί στις νέες συνεχώς εντεινόμενες προκλήσεις. Οι βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών, η πολυπολιτισμικότητα σε συνδυασμό με την αδυναμία ένταξης και αφομοίωσης των μετακινήθέντων πληθυσμών οδηγεί σε καταστάσεις πολιτισμικών συγκρούσεων. Το αίσθημα της ανασφάλειας που προέρχεται από την ρευστότητα και την αβεβαιότητα οδηγεί σε φοβικές αντιδράσεις σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο. Μια μορφή ερμηνείας για την ιδεολογική στροφή του δυτικού κόσμου και της Ευρώπης γενικότερα προς ακραίες ολοκληρωτικές ιδεολογίες καθώς και προς την θρησκοληψία, θα μπορούσε να είναι αυτή ακριβώς η κατάσταση της αβεβαιότητας που προκαλείται από τις νέες συνθήκες.

Η θρησκευτική ελευθερία και ειδικότερα ο πυρήνας της, δηλαδή η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, γιατί αφορά την σχέση του κάθε ανθρώπου με το θείο και γενικότερα με το μεταφυσικό, από την οποία εξαρτούνται βασικές επιλογές της ζωής του και των σχέσεων του με τους άλλους ανθρώπους. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι από παλιά όλες οι διακηρύξεις των δικαιωμάτων προστατεύουν τη θρησκευτική ελευθερία αυστηρότερα από την ελευθερία των πολιτικών και των φιλοσοφικών πεποιθήσεων. Σημαίνει άραγε αυτό, ότι ενώπιόν της, η ελευθερία της έκφρασης, είτε ως κριτική, είτε ως σάτιρα, είτε τέλος ως καλλιτεχνική δημιουργία, οφείλουν να υποχωρούν;²⁷

Τα διάφορα περιστατικά λογοκρισίας αλλά και φονταμενταλιστικής βίας των τελευταίων χρόνων θα αναφερθούν και θα εξεταστούν στην συνέχεια αυτής της εργασίας. Σ αυτό το σημείο θα αναφερθούμε στο πιο πρόσφατο και ακραίο

---

²⁷ Ν.Κ. Αλιβιζάτος, 2015, σελ 18.

περιστατικό. Το αποτρόπαιο έγκλημα που τέλεσαν οι Τζιχαντιστές στο Παρίσι. Αυτό το γεγονός ανέδειξε περισσότερο από οτιδήποτε άλλο το ζήτημα των περιορισμών ή και της πλήρους περιστολής που μπορεί να υποστεί η άσκηση του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση. Γεννάται λοιπόν το ακόλουθο ερώτημα. Κινδυνεύει η ελευθερία του τύπου και γενικότερα της έκφρασης στη Ευρώπη σήμερα; Αναγκαίο είναι για να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα, να ξανασκεφτούμε το αξιακό πλαίσιο στο οποίο συγκροτείται αυτό το δικαίωμα. Από τον διαφωτισμό και ύστερα, κανείς δεν δικαιούται να είναι πιο ελεύθερος από τους άλλους. Έχει οριστεί ένα κανονιστικό πεδίο ίσης ελευθερίας, όπου ο καθένας μπορεί να απολαμβάνει από κοινού με όλους τους άλλους, ένα σύνολο ελευθεριών και δικαιωμάτων. Παράλληλα όμως συγκροτείται και ένα κανονιστικό πεδίο κυριαρχίας, στο οποίο η πολιτική εξουσία δοκιμάζεται ως προς την διαφύλαξη των συστατικών αρχών του πρώτου πεδίου. Η δημόσια πολιτική σφαίρα στην Ευρώπη αυτή τη στιγμή αφήνει περιθώριο ώστε να βρουν θέση σ αυτήν οι θρησκείες, αναγνωρίζοντάς τους τη δυνατότητα να έχουν δημόσια προβολή ως ενάσκηση του δικαιώματος τους στον αυτοκαθορισμό; Υπάρχουν θρησκείες που δεν αναγνωρίζουν τέτοιο δικαίωμα, όπως επίσης δεν αναγνωρίζουν το ότι κάνω σάτιρα είναι δικαίωμα. Αντιθέτως για αυτούς συνιστά προσβολή που μπορεί να τιμωρηθεί με το αποτρόπαιο έγκλημα που γνωρίσαμε. Το δικαίωμα λοιπόν στην ελεύθερη έκφραση σε αυτήν την περίπτωση προϋποθέτει την υποχρέωση ανοχής προς τις διαφορετικές εννοήσεις και εκδηλώσεις του αυτοκαθορισμού.²⁸

Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να επισημάνουμε ότι ο δυτικός πολιτισμός είναι ο μόνος που χαρακτηρίζεται από τον αναστοχασμό. Είναι λοιπόν αναγκαίο να αναστοχαστούμε την έννοια της εκκοσμίκευσης μέσα στο συνεχώς μεταβαλλόμενο θρησκευτικό και πολιτισμικό τοπίο των καιρών μας, με ευρύτητα πνεύματος χωρίς τους περιορισμούς της αναλογικότητας στην ιστορική σχέση των θρησκειών με την διαδικασία της εκκοσμίκευσης. Το ζήτημα γίνεται επίσης σύνθετο όταν πρόκειται για περιπτώσεις ρατσιστικού λόγου, λόγου μίσους ή προσβλητικού λόγου. Οι μεταμορφώσεις του ρατσισμού, του σεξισμού, της ομοφοβίας ή της ισλαμοφοβίας στο σήμερα,

---

²⁸ Σ. Δημητρίου, 2015, σελ. 60

περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων την συγκάλυψή τους από την ευκολότερα αποδεκτή επιχειρηματολογία περί της ελευθερίας του λόγου. Παρά τη δυσκολία προσδιορισμού των ορίων που γίνεται ακόμα δυσκολότερη με τις συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες, αποτελεί αναγκαιότητα η εκπαίδευση και η καλλιέργεια εκείνων των γνώσεων και ευαισθησιών που επιτρέπουν στους πολίτες σε κράτη δικαίου, να διακρίνουν τον ελεύθερο λόγο από τον προσβλητικό και τον απαξιωτικό.²⁹

Εάν θέλουμε να σκεφτόμαστε ως δημιουργοί κανόνων και αρχών, συστατικών του νεωτερικού πολιτισμού, τότε θα πρέπει να μπορούμε να αλλάζουμε θέσεις. Θα πρέπει να βλέπουμε αυτές τις αρχές όπως την ίση αξιοπρέπεια όλων, και από την θέση εκείνου ο οποίος πχ. ταυτίζει την δική του αξιοπρέπεια με τη θρησκευτική του πίστη και συνείδηση. Μπορεί να μην γνωρίζει όπως εμείς το θεμελιώδες δικαίωμα στον αυτοκαθορισμό, γνωρίζει όμως ότι έτσι αυτοκατανοείται. Καταλαβαίνει τον εαυτό του άρα και την αξιοπρέπειά του και τον αυτοσεβασμό του μέσα από την θρησκευτική του πίστη. Και το ερώτημα είναι, θα του δώσουμε το δικαίωμα για μια θέση στην δημόσια πολιτική σφαίρα ή θα του πούμε ότι η θρησκευτική του πίστη είναι χαρακτηριστικό της ιδιωτικής του ζωής και δεν μπορεί να είναι μέρος της πολιτικής του δημοσιότητας. Εδώ, εκτός από το τι ανήκει στην δημόσια και τι στην ιδιωτική σφαίρα, μπαίνει και το πάντοτε ανοιχτό ζήτημα σε μια διαρκή ιστορική συζήτηση, σε σχέση με το τι υπάγεται στη σφαίρα της δικαιοκτικής αρμοδιότητας και τι ανήκει στη σφαίρα της ηθικής επιλογής.

3.Μελέτη περιπτώσεων

3^α Περιπτώσεις λογοκρισίας στην Ελλάδα.

Εικαστικά

-Το 2003: μετά από έντονες αντιδράσεις γίνεται η «αποκαθήλωση» του έργου Asperges του Βέλγου καλλιτέχνη Τιερί ντε Κορντιέ από την έκθεση outlook, με αιτιολογία την

---

²⁹Ε. Γαζή, 2015,σελ 35

προσβολή θρησκευτικού συμβόλου. Ο ίδιος ο καλλιτέχνης δεν ζήτησε την έννομη προστασία των θεσμών. Ασκήθηκε δίωξη κατά του επιμελητή της έκθεσης Χρήστου Ιωακειμίδα.

-Το 2004: κατέβηκε έργο της εικαστικού Δέσποινας Χρήστου με τίτλο «Άτιτλο» διότι θεωρήθηκε ότι προσβάλλει το θρησκευτικό συναίσθημα. Το έργο απεικόνιζε ένα ομοφυλοφυλικό φιλί.

-2007: Η αστυνομία κατάσχεσε έργο της σκηνοθέτιδας Εύας Στεφανή, με τίτλο «Εθνικός Ύμνος», ύστερα από ανώνυμη καταγγελία, για λόγους «προσβολής δημοσίας αιδούς και εθνικών συμβόλων» και συνέλαβε το γενικό διευθυντή της έκθεσης Μιχάλη Αργυρό³⁰

Λογοτεχνία

-2000 : Στις 3 Μαρτίου ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης άσκησε δίωξη εναντίον του συγγραφέα, Μίμη Ανδρουλάκη, και του εκδότη, Θανάση Καστανιώτη, για παραβίαση του άρθρου 199 του Ποινικού Κώδικα περί καθύβρισης γνωστής θρησκείας και αρχηγού θρησκευάτος, ύστερα από μήνυση που κατέθεσαν τρεις κάτοικοι της Συμπρωτεύουσας οι οποίοι θεώρησαν ότι θίγεται το θρησκευτικό τους συναίσθημα. Στις 8 Μαρτίου το Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης ανέβαλε για τις 16 Μαΐου την εκδίκαση της υπόθεσης, και στις 9 Μαρτίου διέταξε την προσωρινή απαγόρευση της κυκλοφορίας του βιβλίου σε νομούς της Βόρειας Ελλάδας με το επιχείρημα της "αποφυγής ερίδων μεταξύ των διαδίκων και του κατευνασμού των παθών ή της εκτόνωσης της έντασης". Στις 7 Μαρτίου είχε προηγηθεί καταδικαστική για το βιβλίο ανακοίνωση της Ιεράς Συνόδου σε έντονο ύφος. Είχαν επίσης προϋπάρξει επεισοδιακές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας φανατικών πιστών κατά τη διάρκεια της επίσημης παρουσίασης του βιβλίου στα τέλη Ιανουαρίου σε κεντρικό βιβλιοπωλείο της Συμπρωτεύουσας. Οι πιστοί κρατώντας σταυρούς και εικόνες εκσφενδόνισαν αυγά στη

---

³⁰ <http://luben.tv/blogosphere/politics/71907>

βιτρίνα του βιβλιοπωλείου, έκαψαν το βιβλίο και προπηλάκισαν όσους πήραν μέρος στην εκδήλωση. Οι ίδιοι δε δίστασαν να επιτεθούν εναντίον του συνηγόρου υπεράσπισης στο περιθώριο της δίκης στις 8 Μαρτίου.³¹

Θέατρο

-Το 2012 μέλη παραθρησκευτικών οργανώσεων και της Χρυσης Αυγής επιχείρησαν να εμποδίσουν με την βία την παράσταση Corpus Christi. Στη συνέχεια με μια επιστολή οι συντελεστές της παράστασης ανακοινώνουν ότι αυλαία πέφτει και δεν θα συνεχίσουν τις προσπάθειες να ανεβάσουν το έργο στο θέατρο Χυτήριο, μετά τις αντιδράσεις που υπήρξαν.

Και τα πέντε αυτά περιστατικά λογοκρισίας στην Ελλάδα μετά το 2000, αφορούν την προσβολή του θρησκευτικού συναισθήματος.

- Σάτυρα: (Η Περίπτωση του πάτερ «παστίσιου»)

Η σελίδα του «Γέροντα Παστίσιου» ήταν μια σελίδα στο Facebook η οποία σατίριζε τον γέροντα Παΐσιο και τη θρησκοληψία.

Ο Γέροντας Παΐσιος, ήταν ένας Έλληνας μοναχός στο Άγιο Όρος ο οποίος απεβίωσε το 1994. Μετά τον θάνατό του δημοσιεύτηκαν βιβλία τα οποία παρουσιάζουν την ζωή του, προφητείες, θεωρίες για το τέλος του κόσμου, διατροφικές συμβουλές και άλλα.

Ο διαχειριστής της σελίδας του «Γέροντα Παστίσιου», παίρνοντας λαβή από δημοσιεύματα (μπλογκ και έντυπα) για θαύματα και προφητείες του Γέροντα Παΐσιου

---

³¹ <http://www.greekhelsinki.gr/dikaiomatika/01/themata/ekfrasi/01.htm>

δημοσίευσε ως φάρσα ένα υποτιθέμενο «νέο θαύμα» του, και στη συνέχεια διέσπειρε το δημοσίευμα στα διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης. Τέτοιες πρακτικές που έχουν σκοπό την πρόκληση διαταραχής στη διαδικτυακή κοινότητα είναι γνωστές στη γλώσσα του διαδικτύου ως «τρολάρισμα».

Στη φάρσα, ο Γέροντας Παΐσιος παρουσιάζεται ως ο θεραπευτής ενός 18χρονου χρήστη ναρκωτικών ο οποίος μετά από τροχαίο ατύχημα βρισκόταν στην εντατική. Στην πλαστή, η μάνα του άρρωστου παίρνει χρώμα από τον τάφο του Γέροντα Παΐσιου, το τοποθετεί κάτω από το μαξιλάρι του αρρώστου και εκείνος στην συνέχεια αναρρώνει. Το συγκεκριμένο «θαύμα» άρχισε να αναδημοσιεύεται σε μολγκ και σελίδες θρησκευτικού περιεχομένου, μέχρι που δημοσιεύτηκε και ως πρωτοσέλιδο στην εφημερίδα πανελληνίας κυκλοφορίας Ελεύθερη ώρα, στις 10 Αυγούστου 2012

Ο βουλευτής της Χρυσής Αυγής Χρήστος Παππάς έκανε ερώτηση στη Βουλή αναφέροντας ότι ο ο δημιουργός της σελίδας «Γέροντας Παστίσιος», «υβρίζει, ειρωνεύεται και προσπαθεί να ευτελίσει την ιερή μορφή της Ελληνορθοδοξίας, τον Γέροντα Παΐσιο». Η ερώτηση αυτή οδήγησε στην άρση του απορρήτου των τηλεπικοινωνιών και στις 21 Σεπτεμβρίου 2012 έγινε η σύλληψη του Φίλιππου Λοΐζου ως διαχειριστή της σελίδας με την κατηγορία της βλασφημίας.

Ωστόσο η Αστυνομία, σε επίσημη ανακοίνωσή της ισχυρίστηκε ότι γνώριζε ήδη για τη σελίδα γιατί «έγινε αποδέκτης χιλιάδων ηλεκτρονικών καταγγελιών, που προέρχονταν από κατοίκους διάφορων χωρών σε όλο τον κόσμο». Στο βιβλίο «Ο Θεός δεν έχει ανάγκη εισαγγελέα» (με υπότιτλο «Εκκλησία, Βλασφημία, και Χρυσή Αυγή») η Ελληνική Αστυνομία έλαβε αρνητική κριτική για την άμεση ποινική δίωξη του ιδιοκτήτη της σελίδας και παραλληλίζεται με την αντίδρασή της στα γεγονότα στο Χυτήριο όπου ματαιώθηκε η παράσταση Corpus Christi.

Ο Φίλιππος Λοΐζος είπε σε μια τηλεοπτική συνέντευξη ότι τα στοιχεία του δόθηκαν στη Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος από το Facebook. Αμέσως μετά, ο πανευρωπαϊκός διευθυντής επικοινωνιών του Facebook, Iain Mackenzie, δήλωσε ότι όντως το Facebook αποκάλυψε τα στοιχεία του χρήστη έπειτα από ένταλμα των ελληνικών αρχών, χωρίς όμως να γνωρίζει ποια ήταν η κατηγορία

Μετά την σύλληψη του διαχειριστή, η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου τάχθηκε κατά του αδικήματος της βλασφημίας ανακοινώνοντας ότι «Η

Ελλάδα τοποθετεί τον εαυτό της στα θεοκρατικά καθεστώτα. Η Ένωση Αθεων, άνοιξε τραπεζικό λογαριασμό για την κάλυψη των νομικών εξόδων του Φίλιππου Λοΐζου και προκάλεσε κινητοποίηση χρηστών στα κοινωνικά δίκτυα. Στην δίκη ο Δημήτρης Χριστόπουλος (καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Πάντειου Πανεπιστημίου ο οποίος διδάσκει το μάθημα «Τέχνη, ελευθερία και λογοκρισία») παραστάθηκε ως βασικός μάρτυρας υπεράσπισης. Ο συνταγματολόγος Γιώργος Κατρούγκαλος υποστήριξε επίσης την ελεύθερη έκφραση καταδικάζοντας την σύλληψη του Λοΐζου.

Ο Φίλιππος Λοΐζος καταδικάστηκε με 10 μήνες φυλάκιση για εξύβριση θρησκευματος κατ' εξακολούθηση, απόφαση η οποία δέχτηκε πολλές αρνητικές κριτικές (χαρακτηρίστηκε ως περιορισμός της ελευθερίας του λόγου) στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Η Διεθνής Αμνηστία καταδίκασε την σύλληψη/καταδίκη του Φίλιππου Λοΐζου τονίζοντας ότι «η νομοθεσία για τη βλασφημία δεν πρέπει να χρησιμοποιείται για να εμποδίζεται ή να τιμωρείται η θεμιτή κριτική σε θρησκευτικούς ηγέτες ή ο αιτιολογημένος σχολιασμός δογμάτων πίστης». Επίσης χαρακτήρισε την νομοθεσία περί βλασφημίας (νόμος του 1951) αναχρονιστική καλώντας την Ελλάδα να την καταργήσει.³²

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα περιστατικά λογοκρισίας στην Ελλάδα μετά το 2000 στην συντριπτική πλειοψηφία τους αφορούν την προσβολή του “Θείου”.

Στην προαναφερόμενη περίπτωση ο διάλογος αφορούσε τα εξής πεδία: Αυτό που έκανε ο Φίλιππος Λοΐζος αποτελεί “κακόβουλη εξύβριση θρησκευμάτων” ή εντάσσεται στο πλαίσιο της σάτιρας; Ήταν σκοπός του να βρίσει ή να δημιουργήσει γέλιο; και επιπλέον αν και σε τι βαθμό η οποιαδήποτε προθεσή του να προσβάλλει θρησκευόμενους ανθρώπους θα είχε ως πιθανή και θεμιτή έκβαση τον περιορισμό της ελευθερίας του. Δηλαδή ποια είναι στην προκειμένη περίπτωση η στάθμιση μεταξύ της ελευθερίας του λόγου και της προστασίας της προσωπικότητας των ανθρώπων αυτών; Σε ότι αφορά το πρώτο θέμα, οι δικαστές δεν ήθελαν να αποδεχθούν ότι κάποιος μπορεί να κάνει σάτιρα με θέμα οτιδήποτε άπτεται της θρησκείας. Οι εκπρόσωποι δηλαδή του δικαστηρίου είχαν την άποψη ότι σε ό,τι αφορά τα θρησκευτικά πιστεύω,

---

³² https://el.wikipedia.org/wiki/Γέροντας_Παστίσιος

υπάρχει ένα γενικευμένο δικαίωμα μή προσβολής το οποίο προστατεύεται από το άρθρο του ποινικού κώδικα. Το γενικευμένο δικαίωμα της μη προσβολής δεν στοιχειοθετείται από την πρόθεση του δημιουργού, ούτε από την δημιουργία αλλά από τα συναισθήματα που η δημιουργία αυτή εικάζεται ότι προκάλεσε τους πιστούς. Οι διαφωνίες στα θέματα αυτά είναι απολύτως θεμιτές και αναγκαίες σε μια δημοκρατική κοινωνία. Κάποιος γελάει με τον “παστίσιο” και άλλος όχι.³³

Μέσα από αυτό το περιστατικό μπορούμε να επισημάνουμε την σχετικότητα της εννοιολόγησης μέσα σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Η διαφορά της ερμηνείας σε διαφορετικά πλαίσια που αφορούν το συγκεκριμένο περιστατικό ή και άλλα πρόσφατα περιστατικά στην Ελληνική πραγματικότητα, μπορούν να οδηγήσουν στην αντίδραση του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου που μπορεί να περιλαμβάνει, από απλές διαμαρτυρίες θρήσκων πολιτών, μέχρι διαδηλώσεις θρησκόληπτων ή στην αντίδραση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου με φυλάκιση με αναστολή όπως στην περίπτωση που αναφέραμε. Σε ένα άλλο επίπεδο, αυτή η διαφορά των πολιτισμικών πλαισίων και η διαφορετική ερμηνεία των λόγων και των προθέσεων, με την επιρροή βεβαίως και άλλων παραμέτρων, μπορεί να σημαίνει την δολοφονία των βλάσφημων.

3β Ευρωπαϊκές εμπειρίες

α. Το πρόσωπο του Μωάμεθ

Στις 30 Σεπτεμβρίου 2005, η δανική ημερήσια εφημερίδα «Jyllands-Posten», δημοσίευσε ένα άρθρο με τίτλο «Το πρόσωπο του Μωάμεθ». Το άρθρο αποτελείτο από 12 γελοιογραφίες, σε μερικές από τις οποίες απεικονίζονταν ο Μωάμεθ. Το άρθρο συνοδεύονταν κι από ένα επεξηγηματικό κείμενο του Flemming Rose, υπεύθυνου της στήλης «Πολιτισμός», όπου μεταξύ άλλων έγραφε:^[1] Η σύγχρονη, κοσμική κοινωνία

---

³³ <http://www.chronomag.eu/files/chronomag/x-book/books/xbook01-christopoulos.pdf>

απορρίπτεται από ορισμένους μουσουλμάνους. Απαιτούν μια ειδική θέση, επιμένοντας σε ειδική αντιμετώπιση των δικών θρησκευτικών συναισθημάτων τους. Κάτι τέτοιο όμως, είναι ασυμβίβαστο με τη σύγχρονη δημοκρατία και την ελευθερία του λόγου, όπου ο καθένας θα πρέπει να είναι έτοιμος να ανεχτεί προσβολές, κοροϊδία και γελοιοποίηση. Σίγουρα δεν είναι πάντα ωραίο να το βλέπουμε αυτό, και δεν σημαίνει ότι θρησκευτικά συναισθήματα πρέπει να διακωμωδούνται με οποιοδήποτε κόστος, αλλά αυτό είναι ήσσονος σημασίας στο παρόν πλαίσιο.

Οι γελοιογραφίες δημιουργήθηκαν από δώδεκα διαφορετικούς γελοιογράφους. Εκείνη όμως που έμελλε να προκαλέσει τις περισσότερες αντιδράσεις, ήταν η γελοιογραφία τού Kurt Westergaard, ο οποίος παρουσίαζε τον Μωάμεθ να φορά μια βόμβα με αναμένο φυτίλι στο τουρμπάνι του. Οι αντιδράσεις ενισχύονταν κι από την μουσουλμανική απαγόρευση τής απεικόνισης τού Μωάμεθ.

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 12 Οκτωβρίου 2005, οι ιμάμηδες τής Δανίας και έντεκα πρέσβεις κρατών, ζητούν συνάντηση με τον Δανό πρωθυπουργό Anders Fogh Rasmussen, για να συζητήσουν σχετικά με την «εκστρατεία διάφορων δανικών κύκλων ενάντια στο Ισλάμ και τους μουσουλμάνους». Στην επιστολή που απέστειλαν οι ιμάμηδες και οι πρεσβευτές, δεν έκαναν αναφορά μόνο στις γελοιογραφίες τού Μωάμεθ που δημοσιεύθηκαν από την «Jyllands-Posten», αλλά και στον ραδιοφωνικό σταθμό «Holger», καθώς και σε δηλώσεις πολιτικών, που θεωρούσαν ότι το περιεχόμενό τους έθιγε τον Ισλαμισμό και τους μουσουλμάνους. Η δανική κυβέρνηση, απάντησε στο αίτημα αυτό, με μια λιτή επιστολή, μέσω της οποίας, αφού τους διευκρίνιζε ότι η ελευθερία τού Τύπου, είναι δεδομένη στην Δανία και δεν υπάρχει περίπτωση παρέμβασης τού πρωθυπουργού, τους προέτρεπε να ακολουθήσουν την νόμιμη δικαστική οδό, και να αποφασίσει το δικαστήριο για το δίκαιο ή όχι των αιτημάτων τους.

Οι πρέσβεις, στην συνέχεια, έκαναν δήλωση, με την οποία διευκρίνιζαν, πως από παρανόηση και λανθασμένη ερμηνεία τής επιστολής τους, δόθηκε η εντύπωση πως ζητούσαν παρέμβαση τού Δανού πρωθυπουργού στο έργο τής δικαιοσύνης. Όπως

τόνισαν, δεν ζήτησαν να γίνει παρέμβαση, αλλά μια σύσταση (στην δικαιοσύνη), ώστε να κινηθεί στο πλαίσιο τού νόμου. Ο Rasmussen, τους απάντησε, ότι ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση, η εξωδικαστική παρέμβαση δεν νοείται στο δανικό σύστημα.

Ακολούθησε επιστολή από τον Αιγύπτιο υπουργό Εξωτερικών Aboul Gheit, η οποία κοινοποιήθηκε και στον Ο.Η.Ε., με την οποία αξίωνε μια επίσημη δήλωση που θα υπογράμμιζε την ανάγκη σεβασμού τού θρησκευτικού συναισθήματος και θρησκευτικών ευαισθησιών των μουσουλμάνων

Αξίζει να σημειωθεί πάντως, πως μέσα στο ίδιο χρονικό διάστημα, στις 17 Οκτωβρίου 2005, οι γελοιογραφίες τού Μωάμεθ αναδημοσιεύθηκαν από την αιγυπτιακή εφημερίδα «Al Fagr» (με καταδικαστικό χαρακτήρα), χωρίς να προκληθούν αντιδράσεις, σαν αυτές που ακολούθησαν.

Στις 27 Οκτωβρίου 2005, κατατίθεται ομαδική καταγγελία στην δανική αστυνομία, από μουσουλμανικές οργανώσεις, οι οποίες υποστήριξαν, ότι η εφημερίδα ενέπιπε στον δανικό νόμο περί βλασφημίας και ρατσισμού. Στις 6 Ιανουαρίου 2006, η εισαγγελέας που εκδίκασε την υπόθεση, απεφάνθη πως το κατηγορητήριο δεν είχε βάση. Μ' αυτή την απόφαση συμφώνησε και ο προϊστάμενος εισαγγελίας. Η απόφαση αυτή δυσαρέστησε δύο ιμάμηδες, οι οποίοι βρίσκονταν στη Δανία με άσυλο. Αφού συγκέντρωσαν έναν φάκελο με επιστολές διάφορων μουσουλμανικών οργανώσεων, αποκόμματα εφημερίδων και τις επίμαχες γελοιογραφίες, άρχισαν να καλλιεργούν συστηματικά τον φανατισμό ανάμεσα στους μουσουλμάνους. Ξεκίνησαν περιοδείες στις μουσουλμανικές χώρες, ξεκινώντας απ' την Αίγυπτο, όπου κατηγορούσαν την Δανία για κακομεταχείριση των μουσουλμάνων και έλλειψη δημοκρατίας. Για να τεκμηριώσουν τους ισχυρισμούς τους, δεν δίστασαν να υποστηρίξουν ψευδώς, πως η εφημερίδα που δημοσίευσε τις γελοιογραφίες, είχε άμεση σχέση με την κυβέρνηση και ήταν υποκινούμενη. Οι ιμάμηδες δεν δίστασαν επίσης, να χρησιμοποιήσουν και δόλια μέσα για να υλοποιήσουν τον σκοπό τους: Εκτός από τις δώδεκα γελοιογραφίες που δημοσιεύθηκαν στην δανική εφημερίδα, οι ιμάμηδες πρόσθεσαν αυθαίρετα και τρεις ακόμη, που δεν υπήρχαν στο δημοσίευμα τής εφημερίδας, αλλά οι οποίες υποτίθεται

ότι στέλνονταν με e-mail στους μουσουλμάνους τής Δανίας και ήταν αυτές που άναψαν για τα καλά τα αίματα: στην πρώτη, ο Μωάμεθ απεικονίζονταν σαν ένας μανιακός παιδόφιλος. Στην δεύτερη, εμφανίζεται να συνουσιάζεται με ένα σκύλο. Στην τρίτη εικόνα, υποτίθεται πως κάποιος λοιδορούσε τον Μωάμεθ, βάζοντας στο πρόσωπό του μια ψεύτικη, μύτη γουρουνιού λέγοντας «αυτή είναι η αληθινή εικόνα τού Μωάμεθ». Απ'ότι φαίνεται όμως, οι εικόνες αυτές ήταν «φτιαχτές» και τις λεζάντες τις τοποθετούσαν οι ίδιοι οι ιμάμηδες, καθώς όπως απεδείχθη, η τρίτη εικόνα τουλάχιστον, ήταν εντελώς άσχετη με το θέμα και είχε δημοσιευθεί στο Associated Press. Το δε εικονιζόμενο πρόσωπο, ήταν ένας διαγωνιζόμενος σε γαλλικό ετήσιο διαγωνισμό...σκουξίματος.

Στις 6 Δεκεμβρίου 2005, ο φάκελος παραδόθηκε στον Οργανισμό Ισλαμικής Συνδιάσκεψης, με συμμετοχή πολλών αρχηγών κρατών, ο οποίος με την σειρά του, απαίτησε από τον Ο.Η.Ε. την επιβολή διεθνών κυρώσεων στην Δανία.

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν το επόμενο διάστημα, ήταν ραγδαίες. Σημειώθηκαν εμπρησμοί και καταστροφές σε πρεσβείες -κυρίως τής Δανίας, εφημερίδες που τόλμησαν να αναδημοσιεύσουν τις γελοιογραφίες, έκλεισαν ή καταστράφηκαν, ξεκίνησε αποκλεισμός (μποϊκοτάζ) των δανικών προϊόντων, καταστρέφονταν ως αντίποινα χριστιανικές εκκλησίες που δεν είχαν καμμία σχέση με την Δανία, αρκετές μουσουλμανικές χώρες έκλεισαν τις πρεσβείες τους στην Δανία, ενώ δεν ήταν λίγα και τα θύματα (τουλάχιστον 140, με χαρακτηριστική περίπτωση την δολοφονία ενός καθολικού ιερέα στην Τουρκία, από έναν δεκαεξάχρονο μουσουλμάνο). Πολλές εφημερίδες διαφόρων χωρών, σε ένδειξη συμπάραστασης (ο διευθυντής μάλιστα της αιγυπτιακής «Αλ Φαγκρ», Adel Hammouda, απόρησε για τις καθυστερημένες αυτές επιθέσεις, δηλώνοντας πως δεν μετάνιωσε που αναδημοσίευσε τις γελοιογραφίες) αναδημοσίευσαν επιδεικτικά τις γελοιογραφίες, αναζωπυρώνοντας έτσι την ένταση. Πολλές ήταν όμως κι αυτές, που υπό τον φόβο βιαιοτήτων, έσπευσαν να κάνουν κατευναστικές δηλώσεις περί συμπάθειας και σεβασμού του θρησκευτικού συναισθήματος των μουσουλμάνων. Πολλές ισλαμικές οργανώσεις διαδήλωναν με σύνθημα «σφάξτε όσους προσβάλλουν το Ισλάμ» και προειδοποιούσαν την Ευρώπη για

την «καταστροφή που έρχεται». Ο δε, Kurt Westergaard, επικηρύχθηκε από έναν Πακιστανό μιάμη με ένα εκατομμύριο δολάρια, κι έκτοτε ζει με αστυνομική προστασία.

Στις 30 Ιανουαρίου 2006, η εφημερίδα «Jyllands-Posten», στην οποία δημοσιεύθηκαν οι γελοιογραφίες, αποφασίζει να αναρτήσει στην ιστοσελίδα της μια ανακοίνωση γραμμένη στα αραβικά και στ' αγγλικά, με την οποία ζητούσε συγγνώμη για την προσβολή του θρησκευτικού συναισθήματος, χωρίς όμως ωστόσο να αποδέχεται ότι οι γελοιογραφίες ήταν βλάσφημες, ή είχαν τέτοιο σκοπό. Η ανακοίνωση, δεν φαίνεται να «άγγιξε» τους φανατικούς μουσουλμάνους, που συνέχισαν για αρκετές ημέρες ακόμα τις βιαιοπραγίες και τις καταστροφές.

Αξίζει να αναφερθεί ο ισχυρισμός των μουσουλμάνων περί απαγόρευσης απ' τον ισλαμικό νόμο της απεικόνισης του Μωάμεθ. Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ευσταθεί, καθώς ήδη, απεικονήσεις του Μωάμεθ υπάρχουν σε τζαμιά, πανεπιστήμια και μουσεία, φιλοτεχνημένες μάλιστα απ' τούς ίδιους τους μουσουλμάνους. Ενδεικτικά, παρατίθεται εδώ μια εικόνα που εμφανίζει τον Μωάμεθ να λαμβάνει από τον αρχάγγελο Γαβριήλ την πρώτη του αποκάλυψη. Η εικόνα περιέχεται στο βιβλίο «Jami al-Tawarikh» του Rashid al-Din, το οποίο δημοσιεύθηκε στην πόλη Tabriz τής Περσίας το 1307 και σήμερα βρίσκεται στην Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Εδιμβούργου στη Σκωτία.³⁴

Ο Φλέμιγκ Ρόουζ, πρώην πολιτιστικός συντάκτης της δανικής εφημερίδας Jyllands Posten, ισχυρίστηκε πως είναι απαραίτητος ένας νέος ορισμός της βλασφημίας με σκοπό «να διαφυλαχθεί η κοινωνική ειρήνη σε μια πολυθρησκευτική, πολυπολιτισμική και πολυεθνική κοινωνία». «Για πολλούς Μουσουλμάνους είναι αποδεκτή η άσκηση βίας όταν κάποιος διαπράττει βλασφημία» πρόσθεσε.

Ο ογδοντάχρονος πλέον Βέστεργκαρ υπερασπίστηκε τη θέση του ως ένας από τους πλέον μισητούς ανθρώπους στον μουσουλμανικό κόσμο: «Άσκησα κριτική σε μια εξουσία, στη συγκεκριμένη περίπτωση σε μια θρησκεία. Μια μεγάλη θρησκεία. Και πιστεύω πως είναι δουλειά του σκιτσογράφου να ασκεί κριτική σ' εκείνους που

---

³⁴ <http://www.pare-dose.net/33369>

βρίσκονται στην εξουσία». Το σπίτι του Βέστεργκαρ στη Δανία είναι σήμερα σωστό φρούριο, μετά την απόπειρα δολοφονίας εναντίον του από τον Μοχάμεντ Γκιλλ.

Στη Δανία οι μουσουλμάνοι ηγέτες παραμένουν και σήμερα ασυμβίβαστοι ως προς τη στάση τους απέναντι στα σκίτσα. «Δεν αποδεχόμαστε τα σκίτσα ως απεικόνιση ή καρικατούρα του προφήτη» είπε στη Deutsche Welle ο Ιμράν Σαχ, εκπρόσωπος της ισλαμικής κοινότητας της Δανίας. Είναι επομένως αμφίβολο εάν οι εφημερίδες θα επανεκδώσουν τα σκίτσα με αφορμή την επέτειο, ειδικά μετά τις επιθέσεις στο γαλλικό σατυρικό περιοδικό Charlie Hebdo τον Ιανουάριο στο Παρίσι και στην εκδήλωση για το Ισλάμ και την ελευθερία της έκφρασης στην Κοπεγχάγη τον Φεβρουάριο.

Πρέπει η Ευρώπη να φιλοξενήσει μουσουλμάνους πρόσφυγες;

«Ασκησα κριτική σε μια εξουσία στη συγκεκριμένη περίπτωση σε μία θρησκεία» σχολιάζει ο Κουρτ Βέστεργκαρ.

Η σημερινή συρροή προσφύγων στην Ευρώπη κάνει τον Φλέμιγκ Ρόουζ να αναρωτιέται αν οι νεοαφιχθέντες οφείλουν να αποδεχθούν τις δυτικές αξίες ή αν η Ευρώπη πρέπει ν' αλλάξει τα ήθη της για να τους υποδεχθεί. «Για μένα το ερώτημα είναι πώς θα διατηρήσουμε τις θεμελιώδεις ελευθερίες όπως είναι η ελευθερία του λόγου και της θρησκείας, γεγονός που συνεπάγεται να μπορείς να λες όχι ακόμη και στη θρησκεία, σε μια κοινωνία που γίνεται όλο και περισσότερο ποικιλόμορφη» λέει ο Ρόουζ.

Από την πλευρά του ο Βέστεργκαρ σχολίασε την άφιξη των προσφύγων στην Ευρώπη λέγοντας ότι «θα τους δώσουμε σπίτια. Θα παράσχουμε στα παιδιά τους δωρεάν παιδεία. Ελπίζω να σεβαστούν κι εκείνοι τις παραδόσεις της Δανίας, τη δημοκρατία». Ο Βέστεργκαρ θα ζήσει την υπόλοιπη ζωή του φυλασσομένος. Πώς θα τον κρίνει η ιστορία; Ως έναν αγωνιστή των παραδοσιακών δυτικών αξιών ή ως έναν άνθρωπο που δεν μπόρεσε να συγχρονιστεί με τις ανάγκες μιας Ευρώπης που αλλάζει;³⁵

---

³⁵ (<http://www.dw.com/el/10-χρόνια-γελοιογραφίες-του-μωάμεθ/a-18749726>)

β. Charlie Hebdo

Το 2006, το εβδομαδιαίας κυκλοφορίας περιοδικό είχε προκαλέσει αντιδράσεις δημοσιεύοντας σατυρικά σκίτσα του Μωάμεθ τα οποία είχαν ήδη, προηγουμένως, δημοσιευτεί από τη δανική εφημερίδα *jyllands posten*. Το 2011, μετά την κυκλοφορία ειδικού τεύχους με τον τίτλο *Charia Hebdo* το οποίο ασκούσε κριτική στην εκλογική νίκη του ισλαμιστικού κόμματος Εναντά στη Τυνησία, το σατυρικό περιοδικό αποτέλεσε αντικείμενο απειλών και επιθέσεων, ανάμεσά τους ένας εμπρησμός ο οποίος πραγματοποιήθηκε με τη ρίψη μιας βόμβας μολότοφ. Στη συνέχεια, τα γραφεία του περιοδικού τέθηκαν υπό τακτική αστυνομική περιφρούρηση. Τον Ιανουάριο του 2013, το περιοδικό δημοσίευσε ένα ειδικό τεύχος αποτελούμενο από δύο τμήματα, το *La Vie de Mahomet (Η Ζωή του Μωάμεθ)*, στο οποίο ο Charb διηγούνταν με σκίτσα τη ζωή προφήτη του ισλάμ. Το 2013, η Αλ Κάιντα στην Αραβική Χερσόνησο εξέδωσε στο διαδικτυακό περιοδικό της, *Inspire*, μία λίστα έντεκα Δυτικών προσωπικοτήτων οι οποίες "καταζητούνταν ζωντανές ή νεκρές για εγκλήματα κατά του Ισλάμ", μεταξύ των οποίων βρισκόταν και ο Charb.

Το πρωινό της επίθεσης, το τεύχος n°1177 εκδόθηκε με πρωτοσέλιδο, ένα σκίτσο του Μισέλ Ουελμπέκ το οποίο είχε σχεδιάσει ο Luz. Στο εσωτερικό του, βρισκόταν ένα από τα τελευταία σκίτσα που είχε σχεδιάσει ο Charb, το οποίο έφερε ως τίτλο « *Toujours pas d'attentats en France* » (Ακόμη να υπάρξει τρομοκρατική επίθεση στη Γαλλία), δείχνοντας έναν τζιχαντιστή να λέει : « *Attendez ! On a jusqu'à la fin janvier pour présenter ses vœux...* » (Περιμένετε, έχουμε καιρό μέχρι τα τέλη Ιανουαρίου για να εκφράσουμε τις ευχές μας.)

Στις 7 Ιανουαρίου 2015 ολιγομελής ομάδα ενόπλων επιτέθηκε στα γραφεία του σατυρικού περιοδικού *Charlie Hebdo* στο Παρίσι. Ο απολογισμός της επίθεσης ήταν 12 νεκροί (ανάμεσά τους δύο νεκροί αστυνομικοί) και επτά τραυματίες. Την επίθεση ακολούθησε ενεργοποίηση του αντιτρομοκρατικού σχεδίου *Plan Vigipirate*. Οι δράστες πραγματοποίησαν την επίθεση ανοίγοντας πυρ και κραυγάζοντας την φράση "Αλλάχ Ακμπάρ", δηλαδή ο Θεός είναι μεγάλος, στο όνομα του προφήτη του Ισλάμ.

Μεταξύ των νεκρών είναι οι σκιτσογράφοι Charb, Cabu, Tignous, και Wolinski,

καθώς και ο οικονομολόγος Μπερνάρ Μαρίς. Η επίθεση είναι η πλέον πολύνεκρη στη Γαλλία μετά από αυτή στο τραίνο της γραμμής Στρασμπούρ-Παρίσι στις 18 Ιουνίου 1961 με 28 νεκρούς κατά τη διάρκεια του Πολέμου της Αλγερίας.

Ο πρόεδρος της Γαλλίας Φρανσουά Ολάντ, χαρακτήρισε την επίθεση τρομοκρατική και πράξη ακραίας βαρβαρότητας. Από την πλευρά του το Ισλαμικό Κράτος χαρακτήρισε τούς δύο τρομοκράτες ήρωες.

Πριν από την επίθεση, οι δύο ένοπλοι κουκουλοφόροι εισέβαλαν στον αριθμό 6, της οδού Νικολά Απέρ, τη διεύθυνση των αρχείων του *Charlie Hebdo*. Οι ένοπλοι φώναξαν, "Εδώ είναι το *Charlie Hebdo*;", και αφού κατάλαβαν το λάθος τους έφυγαν για τα κεντρικά γραφεία του περιοδικού στο νούμερο 10, της οδού Νικολά Απέρ. Εκεί, συνάντησαν την σκιτσογράφο Κορίν "Κοκο" Ρεϊ. Ανέφερε ότι οι άνδρες μιλούσαν άπταιστα γαλλικά και με απειλές την αναγκάσαν να πληκτρολογήσει τον κωδικό πρόσβασης για την πόρτα. Οι άνδρες γέμισαν το λόμπι με πυροβολισμούς κατά την είσοδό τους. Το πρώτο θύμα ήταν ο εργαζόμενος συντήρησης Frédéric Boisseau, ο οποίος σκοτώθηκε ενώ καθόταν στην υποδοχή. Οι ένοπλοι ανάγκασαν την Ρεϊ με την απειλή όπλου να τους οδηγήσει σε ένα γραφείο του δευτέρου ορόφου, όπου 15 μέλη του προσωπικού είχαν συντακτική συνέλευση, την πρώτη ετήσια συνέντευξη Τύπου του *Charlie Hebdo*. Η δημοσιογράφος Laurent Léger είπε ότι νόμιζαν ότι ήταν ο ήχος ενός πυροτεχνήματος από το λόμπι και ότι σκέφτηκαν πως ήταν ένα αστείο. Η ατμόσφαιρα ήταν ακόμα χαρούμενη.» Οι ένοπλοι εισέβαλαν στην αίθουσα συσκέψεων και φώναξαν το όνομά του Σαρμπ για να τον σημαδέψουν πριν ανοίξουν πυρ. Οι πυροβολισμοί διήρκεσαν πέντε έως δέκα λεπτά. Οι ένοπλοι σκόπευαν στα κεφάλια των δημοσιογράφων και τους σκότωσαν υπό μορφή εκτέλεσης. Κατά τη διάρκεια των πυροβολισμών, η Ρεϊ επέζησε χωρίς να τραυματισθεί κρυμμένη κάτω από ένα γραφείο, από όπου παρακολούθησε τις δολοφονίες των Wolinski και Cabu. Ο Léger επίσης επέζησε κρυβόμενος κάτω από ένα γραφείο, όταν μπήκαν μέσα οι ένοπλοι. Άλλοι μάρτυρες ανέφεραν ότι οι ένοπλοι αυτοπροσδιορίστηκαν λέγοντας ότι ανήκουν στην Αλ Κάιντα στην Υεμένη. Η ψυχαναλύτρια Έλσα Καγιάτ, η οποία έγραφε μια στήλη στην *Charlie Hebdo*, σκοτώθηκε. Η αστυνομική ρεπόρτερ Sigolène Vinson επέζησε. Ένας από τους σκοπευτές την στόχευσε, αλλά την παράτησε λέγοντας, «δεν σε

σκοτώνω, επειδή είσαι γυναίκα», και λέγοντάς της να διαβάσει το Κοράνι. Είπε ότι την άφησε φωνάζοντας, « Αλλάχ Ακμπάρ»!³⁶

Σε θεωρητικό πλαίσιο τα γεγονότα στο Charlie Hebdo δείχνουν πως συγκρούονται εντονότατα ακόμη και σήμερα στον πλανήτη δύο βασικές αντιλήψεις για το πώς πρέπει να οργανώνονται οι κοινωνίες. Από τη μια πλευρά, κοινωνίες (όπως κυρίως οι ευρωπαϊκές αλλά και ευρύτερα οι δημοκρατικές κοινωνίες στον πλανήτη) που οργανώνονται σε κράτος, με πυρήνα του κράτους τον κάθε ξεχωριστό άνθρωπο, αποστολή του κράτους την ανεμπόδιστη ανάπτυξη όλων των πτυχών της προσωπικότητας του ανθρώπου και θωράκιση τα ατομικά δικαιώματα και το δημοκρατικό πολίτευμα. Και από την άλλη πλευρά, κοινωνίες που οργανώνονται -ή επιδιώκουν να οργανωθούν (βλ. Ιράν, Σαουδική Αραβία, Πακιστάν, Ισλαμικό Χαλιφάτο-ISIS, Βόρεια Κορέα)- σε κράτος, με πυρήνα και αποστολή την πραγμάτωση μιας ιδέας (θρησκευτικής, φυλετικής, επιστημονικής), στο πλαίσιο της οποίας ο άνθρωπος λογίζεται, απλώς, ως μέλος μιας ομάδας πιστών, μιας φυλής, μιας τάξης, προορισμένης νομοτελειακά να πραγματώσει την ιδέα· λογίζεται, δηλαδή, ως ένα εργαλείο ή ένα μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού, χωρίς την παραμικρή αξία (αυταξία) έξω από την ομάδα της οποίας είναι μέλος, ή ανεξάρτητα από τον σκοπό που επιδιώκει η ομάδα, και, φυσικά, χωρίς δικαιώματα και με αυταρχική διακυβέρνηση.³⁷

γ. Ατυπες και τυπικές κοινωνικές αντιδράσεις.

γ1. Άτυπες

Η πρωτοφανής αιματηρή επίθεση στο Charlie hebdo όπως ήταν αναμενόμενο πυροδότησε μαζικές συναισθηματικές αντιδράσεις οι οποίες εκφράστηκαν στον τύπο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το σύνθημα “je suis Charlie” που εκφράστηκε από εκατομμύρια ανθρώπους στον δυτικό κόσμο είναι χαρακτηριστικό της έντονης συναισθηματικής φόρτισης που προκάλεσε το γεγονός. Μεγάλες διαδηλώσεις σε όλες τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες έλαβαν χώρα μετά τις δολοφονίες.

---

³⁶ https://el.wikipedia.org/wiki/Επίθεση_στα_γραφεία_του_Charlie_Hebdo

³⁷ Χ. Ράμμος: Περιοδικό, Δίκαιο μέσων ενημέρωσης και επικοινωνίας, Τεύχος1/2015,σελ 38.

Αξίζει να σταθούμε στις αντιδράσεις κάποιων ευρωπαϊκών ακροδεξιών πολιτικών κομμάτων. Μπορεί το μίσος να οδηγήσει σε ακόμα μεγαλύτερο μίσος;

Γαλλία

Το πολιτικό γραφείο της ακροδεξιάς οργάνωσης Bloc Identitaire αντέδρασε δημοσιεύοντας ένα άρθρο στην ιστοσελίδα της, όπου αναφέρει «κανένας δεν θα μπορούσε να προσποιηθεί ότι μάχεται τον τζιχαντισμό χωρίς να προβληματίζεται για τη μαζική μετανάστευση και τον εξισλαμισμό».

Το Εθνικό Μέτωπο -το μεγαλύτερο ακροδεξιό κόμμα της Γαλλίας- έμεινε σιωπηλό σχετικά με τα γεγονότα, τηρώντας στάση πολιτικά ορθή όμοια με αυτή που χρησιμοποιούν από τότε που η Μαρίν Λε Πεν αντικατέστησε τον σκληροπυρηνικό πατέρα της στην ηγεσία του κόμματος. Η Μαρί Λεπέν δήλωσε: «Αυτές οι επιθέσεις είναι έργο μιας δολοφονικής ιδεολογίας που στην παρούσα φάση δολοφονεί χιλιάδες ανθρώπους σε όλο τον κόσμο. Είναι ευθύνη μου να πω ότι αυτή η επίθεση πρέπει να απελευθερώσει το λόγο μας κατά του ισλαμικού φονταμενταλισμού. Η απόλυτη άρνηση του ισλαμικού φονταμενταλισμού πρέπει να διακηρυχθεί μεγαλοφώνως από οποιονδήποτε θεωρεί τη ζωή και την ελευθερία μεταξύ των πλέον πολύτιμων ελευθεριών». Με στρατηγικό τρόπο έδωσε έμφαση στο ότι «κανείς δεν θα ήθελε να υπάρξει σύγχυση μεταξύ των μουσουλμάνων συμπατριωτών και εκείνων οι οποίοι νομίζουν ότι μπορούν να σκοτώνουν στο όνομα του Ισλάμ. Ωστόσο αυτή η προφανής άρνηση κάθε εξίσωσης αυτών των ανθρώπων, δεν θα έπρεπε να αποτελεί δικαιολογία για αδράνεια». Στη διάρκεια εμφάνισης στη δημόσια τηλεόραση της Γαλλίας, δήλωσε ότι «ήθελε να κάνει ένα δημοψήφισμα για την επαναφορά της θανατικής ποινής », προσθέτοντας ότι προσωπικά πιστεύει πως «θα έπρεπε να υπάρχει αυτή η δυνατότητα».

Γερμανία

Τα τελευταία χρόνια η Γερμανία είναι βαθειά διχασμένη όσο αφορά στο θέμα του Ισλάμ. Μελέτη που δημοσιεύτηκε υποστηρίζει ότι το 57% του πληθυσμού τηρεί «σκεπτικιστική» στάση προς το Ισλάμ, είτε βλέποντας το ως «επικίνδυνο» ή «πολύ επικίνδυνο». Το αυξανόμενο αντιμουσουλμανικό αίσθημα βρίσκεται πίσω από τη

γέννηση του κινήματος PEGIDA (Πατριώτες Ευρωπαίοι Κατά του Εξισλαμισμού του Δυτικού Κόσμου), που προσέλκυσε τον εντυπωσιακό αριθμό των 18.000 διαδηλωτών σε πορεία κατά του Ισλάμ μετά τα γεγονότα στη Δρέσδη. Δεν προκαλεί έκπληξη ότι το PEGIDA έχει ήδη αρχίσει να χρησιμοποιεί τις επιθέσεις στο Hebdo ως μέσο για να ενισχύσει τη στήριξή του, όπως κάνουν κι άλλοι.

Μεγάλη Βρετανία

Το βασικό πολιτικό θέμα της περασμένης χρονιάς στη Βρετανία ήταν η άνοδος του UKIP (Κόμμα Ανεξαρτησίας του Ηνωμένου Βασιλείου). Η βασική ρητορική τους είναι το μίσος τους για την Ευρωπαϊκή Ένωση, κυρίως επειδή η ένταξή μας σε αυτή επιτρέπει σε μετανάστες να έρθουν στη Βρετανία και να ζητήσουν εργασία και στέγη. Ο ηγέτης του κόμματος μετά τα γεγονότα εμφανίστηκε στην βραδινή εκπομπή των Channel 4 News, χρησιμοποιώντας την επίθεση ως πρόφαση και λέγοντας ότι: «έχουμε μια πέμπτη φάλλαγγα που ζει εντός των συγκεκριμένων χωρών οι οποίοι έχουν τα διαβατήρια μας και που στην πραγματικότητα μας μισούν». Και ίσως, σε ό,τι αφορά αυτούς τους εξτρεμιστές, να έχει δίκιο. Προφανώς αυτά τα παιδιά μισούν τη Δύση. Λιγότερο πειστική όμως, είναι η θεωρία του Nigel, για το πώς και από πού προέρχεται το μίσος τους: «Πραγματικά σε κάνει να αναρωτιέσαι για την προσπάθεια ορισμένων να ενθαρρύνουν τον διαχωρισμό των κοινωνιών τις τελευταίες δεκαετίες στο όνομα της πολυπολιτισμικότητας». Και προσθέτει: όλοι εκείνοι οι μη-λευκοί, μη-Χριστιανοί που προσπαθούν όλα αυτά τα χρόνια να ζήσουν εδώ, διατηρώντας παράλληλα κάποιους δεσμούς με τον πολιτισμό τους, και όσοι Βρετανοί δεν είχαν πρόβλημα μ' αυτό, θα πρέπει να σκεφτούν καλά τι έκαναν. Με κάθε νέο τζαμί, η επίθεση στην Charlie Hebdo ήταν αναπόφευκτη.

Ιταλία

Με το που βγήκε η είδηση για την επίθεση κατά της Hebdo, η ακροδεξιά της Ιταλίας, άρχισε τις ισλαμοφοβικές δηλώσεις, που προφανώς πήραν μπάλα όλο τον ισλαμικό κόσμο. Ο πολιτικός ο οποίος επιδίωξε να επωφεληθεί περισσότερο από το τραγικό αυτό συμβάν δεν ήταν άλλος από τον Matteo Salvini -μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, γραμματέας του ξενοφοβικού κόμματος Lega Nord, και ένας από τους βασικούς συμμάχους του Εθνικού Μετώπου της Marine Le Pen. Μέσα σε μόλις 24 ώρες, ο Salvini εμφανίστηκε στις τηλεοράσεις, και τα social media κατακλύστηκαν με τις δηλώσεις του, όπως π.χ.: «Στεγάζουμε τους ίδιους μας τους εχθρούς». Και, για να αποφύγει τις παρεξήγησεις, ο Salvini ξέκαθαρισε ότι η Ευρώπη πρέπει να: «Μπλοκάρει την παράνομη εισβολή των μεταναστών τώρα!»

Ο ισχυρισμός του Salvini ότι «Στεγάζουμε τους ίδιους μας τους εχθρούς», βρήκε υποστήριξη και από τις δεξιές εφημερίδες: Η *Libero*, για παράδειγμα, στο πρωτοσέλιδο είχε screenshot από την εκτέλεση της αστυνομικού με τον υπότιτλο, «Αυτό είναι το Ισλάμ». Ο άλλος πολιτικός ο οποίος, εν τω μεταξύ, εμφανίστηκε σε όλα τα τηλεοπτικά κανάλια και τις ειδησιογραφικές εκπομπές ήταν ο αιγυπτιακής καταγωγής δημοσιογράφος Magdi Cristiano Allam -πρώην μουσουλμάνος, νυν καθολικός και φονταμενταλιστής. «Πρέπει να χτυπήσουμε την καρδιά της τρομοκρατίας: τα Τζαμιά, τις ιστοσελίδες, τα ισλαμικά σχολεία», δήλωσε.

Η σφαγή έγινε επίσης αντικείμενο εκμετάλλευσης από άλλα φασιστικά κινήματα. Ο Roberto Fiore, ο ηγέτης της Forza Nuova, δήλωσε ότι «η σφαγή του Παρισιού είναι μια πράξη πολέμου εναντίον της Ευρώπης. Πρέπει οπωσδήποτε να ανταποκριθούμε επαρκώς». Για να γίνει αυτό, ο Fiore πρότεινε να «κλείσουμε τις πρεσβείες της Σαουδική Αραβία και του Κατάρ στην Ευρώπη», επειδή οι χώρες αυτές είναι «οι μεγαλύτεροι χρηματοδότες του ISIS». Ο Fiore πρότεινε επίσης, να προβούμε άμεσα σε απογραφή όλων των μουσουλμάνων που ζουν στην Ευρώπη. Τέλος εξέφρασε την επιθυμία του να δημιουργηθούν κινήματα όπως το PEGIDA, σε όλη την Ευρώπη.

Η εκτεταμένη βία κατά των Μουσουλμάνων είναι μάλλον απίθανη, ωστόσο οι ισλαμοφοβικές αυτές δηλώσεις παράγουν ένα είδος συλλογικής «πολιτιστικής» τιμωρίας των μουσουλμάνων που ζουν στην Ιταλία.

Μετά τα γεγονότα στο Charlie Hebdo, την Ελλάδα «σάρωσε» ένα νέο κύμα ξενοφοβικής ρητορικής. Πρώτος «χτύπησε» ο πρώην Υπουργός και νυν βουλευτής του μέχρι πρότινος κυβερνώντος κόμματος, της Νέας Δημοκρατίας, Άδωνις Γεωργιάδης. Ο συντηρητικός πολιτικός λίγη ώρα μετά τη αιματηρή επίθεση στο Παρίσι έγραψε στον προσωπικό λογαριασμό του στο twitter: «Μακελειό στον Παρίσι: 11 νεκροί από επίθεση στην εφημερίδα Charlie Hebdo. Κάποιοι δεν ήθελαν ούτε τον φράχτη στον Εβρο», ενώ ακολούθως προσέθεσε σε επόμενο tweet «Το χτύπημα στο Παρίσι μπορεί να αποδειχθεί για την Ευρώπη το τέλος της αθωότητας με το Ισλάμ.

Δεν είναι η πρώτη φορά που η ισλαμοφοβία και οι ξενοφοβικές κορώνες κατακλύζουν τον πολιτικό λόγο στη χώρα. Η Ελλάδα αποτελεί την πύλη εισόδου προς την Ευρώπη για εκατομμύρια μετανάστες –αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να ενδυναμώσει, τα τελευταία χρόνια, η ελληνική δεξιά, από τα πιο μετριοπαθή έως και τα πιο ακραία κομμάτια της, την ξενοφοβική ρητορική της, βασιζόμενοι στον επικείμενο φόβο για το Ισλάμ. Μέσα σε λίγα χρόνια οι φιλοναζιστές της Χρυσής Αυγής, οι οποίοι βρίσκονται στη φυλακή αυτό το διάστημα, κατάφεραν να εκτοξεύσουν τα ποσοστά τους κοντά στο 7%.

Δανία

Η επίθεση κατά της Charlie Hebdo, προκάλεσε εντάσεις στην χώρα, όπου η συζήτηση για το μεταναστευτικό είναι συχνά αντικείμενο διαφωνιών και το δεξιό Λαϊκό Κόμμα φάνηκε να κατέχει την πρωτιά στις πρόσφατες δημοσκοπήσεις. Έχουν περάσει δέκα χρόνια απο όταν η εφημερίδα Jyllands Posten είχε κυκλοφορήσει σκίτσα που απεικόνιζαν τον Μωάμεθ. Όπως ήταν αναμενόμενο, πέρα από την θλίψη η οποία ήταν αισθητή σ' όλη την χώρα, το περιστατικό άνοιξε και πάλι το διάλογο σχετικά με το αν πρέπει ή όχι να δημοσιεύονται γελοιογραφίες. Και, κυρίως την συζήτηση για το αν, αυτό είναι θέμα της ελευθερίας του λόγου ή απλά μια προβοκατόρική πράξη για χάρη του ίδιου του προβοκατορισμού. Η δεξιά έσπευσε να συνδέσει τα γεγονότα με τον θρησκευτικό φανατισμό, και επισήμανε ότι πρόκειται για μια επίθεση κατά της ελευθερίας του λόγου. Ο Kristian Thuelson Dahl, σημερινός αρχηγός του Λαϊκού

Κόμματος της Δανίας, ανάρτησε το εξής κείμενο στο facebook: «Δεν υπάρχει σχεδόν καμία αμφιβολία ότι η επίθεση κατά της εφημερίδας έγινε προκειμένου να φιμωθεί η ελευθερία του λόγου και έχει τις ρίζες της στην θρησκεία. Φαίνεται ότι αυτή τη στιγμή έχουμε να αντιμετωπίσουμε τρομοκράτες, που δεν θα σταματήσουν πουθενά στον πόλεμό τους εναντίον της ελευθερίας και της ελευθερίας του λόγου.Οι περισσότεροι από εμάς όμως φοβόμαστε ότι το συγκεκριμένο γεγονός θα θέσει σε κίνδυνο για ακόμη μια φορά την ελευθερία του λόγου και ότι οι δράστες θα καταφέρουν τελικά να πετύχουν αυτό που ήθελαν. Αυτό δεν πρέπει να συμβεί! Πρέπει να επανεξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους αμυνόμαστε, έτσι ώστε να προστατέψουμε το δικαίωμά μας στην ελευθερία!»

Ισπανία

Τα ακροδεξιά κόμματα της Ισπανίας -μέχρι σήμερα- δεν έχουν εξουσία, επί της ουσίας, αλλά φυσικά αισθάνονται ότι η σφαγή της Charlie Hebdo δικαιολογεί τις θέσεις τους. «Οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες είναι πολυ-προβληματικές κοινωνίες», δήλωσε ο Robert Hernando από την Plataforma per Catalunya, ακροδεξιό κόμμα της Καταλωνίας. «Αυτό είναι κάτι που όλοι μας το αντιλαμβανόμαστε, εκτός από εκείνους που βρίσκονται σε θέσεις εξουσίας αυτή τη στιγμή».

Ο Manuel Candela, Πρόεδρος της Democracia Nacional, δήλωσε επίσης: «Αυτό που συνέβη χθες στη Γαλλία ενισχύει μόνο την θέση μας ότι οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες έχουν αποτύχει. Μια κοινωνία δεν μπορεί να ζήσει με τους εχθρούς της, είναι απλά θέμα χρόνου ότι αυτή η σύγκρουση μεταξύ της Ευρώπης και του Ισλάμ θα μας φέρει αντιμέτωπους με έναν αιματηρό πόλεμο. Και υπάρχει μόνο μία λύση: «Οι μουσουλμάνοι θα πρέπει να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Η Ευρώπη για τους Ευρωπαίους!»

Αλλά στην Ισπανία αυτές οι ακροδεξιές ομάδες μοιάζουν σαν τρελοί κήρυκες στην έρημο. Τα μεγάλα πολιτικά κόμματα δεν έχουν προσπαθήσει να χρησιμοποιήσουν τη σφαγή προς όφελός τους. Η Ισπανία έχει μια μακρά και θλιβερή παράδοση τρομοκρατικών επιθέσεων: 191 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους στην ισλαμική επίθεση τον Μαρτίου του 2004 στη Μαδρίτη, και επίσης είχαμε να αντιμετωπίσουμε την ETA

για πολλά χρόνια. Η αντίδραση στη σφαγή της Charlie Hebdo ήταν η ίδια όπως πάντα, καταδίκη και ενοποίηση.

Ρουμανία

Μία από τις πρώτες πολιτικές αντιδράσεις στην επίθεση ήταν ένα μετριοπαθές σχόλιο του Klaus Iohannis, που ανέφερε ότι «η θρησκευτική και φυλετική ανοχή, όπως και η ελευθερία του λόγου, είναι οι βάσεις του σύγχρονου πολιτισμού, πάνω στον οποίο έχουν στηριχτεί οι δημοκρατικές αξίες». Μετά από αυτό υπήρξαν αρκετές αντιδράσεις από την ντόπια Μουσουλμανική κοινότητα στην τηλεόραση, παίρνοντας αποστάσεις από τις επιθέσεις. Οι Μουσουλμάνοι είναι αρκετά ενσωματωμένοι στη Ρουμανία και δεν υπάρχουν καν διαμάχες εδώ και έναν αιώνα. Πολλοί από αυτούς έχουν επιχειρήσεις, ενώ το άτομο που βρίσκεται επικεφαλής της Υπηρεσίας Άμεσης Δράσης και παλαιότερα του υπουργείου Υγείας είναι Παλαιστίνιος.

Τα ακροδεξιά κόμματα στη Ρουμανία είναι αρκετά αδύναμα και τα περισσότερα από αυτά ασχολούνται περισσότερο με τους Ρομά ή την LGBT κοινότητα.

Παραδόξως, υπήρξαν περισσότερες ξενοφοβικές αντιδράσεις από Χριστιανούς πολιτικούς εναντίον της Γαλλικής πολιτικής ανεξιθρησκείας, την οποία βλέπουν και σαν αιτία της επίθεσης, παρά εναντίον της Μουσουλμανικής κοινότητας. Ο Ρουμάνος πολιτικός Adrian Parahagi, το κίνημα του οποίου είναι μέρος το Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος, ανέφερε «Το να διακωμοδείς ιερά πράγματα είναι μια δημοφιλής τακτική της θρησκευτικά ανεκτικής (αντι-Χριστιανικής) Γαλλίας», ως λόγο για το τί συνέβη στην Charlie Hebdo. Αντίστοιχα και ο Χριστιανός πολιτικός Iulian Capsali ανέφερε ότι σχολίασε στο Facebook ότι «στη Γαλλία οι Χριστιανοί διώκονται από το ανεξιθρησκο κράτος, όχι από τους Μουσουλμάνους». Οι ίδιες αντιδράσεις υποστηρίχτηκαν και από

έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων που θεωρούν ότι οι δημοσιογράφοι της Hebdo προκάλεσαν την Μουσουλμανική κοινότητα.³⁸

γ.2 Τυπικές

Όπως ήταν αναμενόμενο, τα γεγονότα αυτά αύξησαν τα κρατικά μέτρα καταστολής. Μετά την 11^η Σεπτεμβρίου στην Ευρώπη εφαρμόζονται αντίστοιχα μέτρα αστυνόμευσης.

Μετά τις επιθέσεις, η γαλλική πρωτεύουσα θύμιζε πολεμική ζώνη. Περίπου 10.000 στρατιώτες επιστρατεύθηκαν στο κέντρο της πόλης και άλλες συνοικίες προκειμένου να διατηρήσουν την τάξη και να προστατεύσουν δημόσια κτήρια, όπως ανακοίνωσε ο υπουργός Άμυνας Ζαν Ιβ Λεντριάν. Παράλληλα, η γαλλική κυβέρνηση ανέθεσε σε περίπου 5.000 αστυνομικούς και χωροφύλακες τη φρούρηση των εβραϊκών σχολείων και των συναγωγών της χώρας.

Οι αρχές εξαπέλυσαν σκληρή επίθεση εναντίον όσων επέλεξαν να μη συμμετάσχουν ή στράφηκαν ενάντια στο κλίμα εθνικού πένθους και τη καμπάνια «Je suis Charlie». Η υπουργός Παιδείας Ναζάτ Βαλό - Μπελκασέμ πραγματοποίησε σύσκεψη με αξιωματούχους του υπουργείου συζητώντας για το ενδεχόμενο επιβολής πειθαρχικών κυρώσεων σε βάρος των μαθητών που αρνήθηκαν να τηρήσουν ενός λεπτού σιγή για τα θύματα των επιθέσεων. Σε σχολείο του Σεν Ντενί, το ποσοστό των μαθητών έφτασε το 80% σύμφωνα με τον γαλλικό Τύπο.

Την ίδια ώρα, στο στόχαστρο της γαλλικής Δικαιοσύνης έμπαιναν, μετά τους αρνητές του Ολοκαυτώματος, και όσοι εμφανίζονται να δικαιολογούν τις επιθέσεις της προηγούμενης εβδομάδας. Σύμφωνα με το υπουργείο Δικαιοσύνης, 54 άτομα -μεταξύ των οποίων και τέσσερις ανήλικοι- έχουν ήδη συλληφθεί με αυτή την κατηγορία. Ανάμεσα τους και ο προβοκάτορας - κωμικός Αμεντί Κουλιμπαλί που δήλωσε «Σαρλί

---

³⁸ (<https://www.vice.com/gr/article/oi-antidraseis-twn-akrodeksiwn-kai-syntiritikwn-tis-eurwpis-charlie-hebdo>)

Κουλιμπαλί» οικειοποιούμενος το όνομα του δράστη της αιματηρής ομηρίας στο εβραϊκό σούπερ - μάρκετ Αμεντί Κουλιμπαλί.

Ένας 21χρονος καταδικάστηκε σε 10 μήνες φυλάκιση χωρίς αναστολή επειδή εξέφρασε σε δημόσιο μέσο συγκοινωνίας την αλληλεγγύη του στους τζιχαντιστές, ενώ κάποιος άλλος καταδικάστηκε σε 12 μήνες φυλάκιση για «εξύμνηση της τρομοκρατίας» στο Facebook. Η πιο βαριά καταδίκη -τέσσερα χρόνια φυλάκιση χωρίς αναστολή- επιβλήθηκε σε έναν 34χρονο, ο οποίος διαπληκτιζόμενος με αστυνομικό είπε ότι «θα έπρεπε να υπάρχουν περισσότεροι Κουασί» (δράστες της επίθεσης στο Charlie Hebdo) όταν συνελήφθη μεθυσμένος έπειτα από ένα αυτοκινητιστικό ατύχημα.

Και πολύ σύντομα οι Γάλλοι θα πρέπει να προσέχουν τι λένε όχι μόνο δημοσίως αλλά και στις τηλεφωνικές τους συνομιλίες, καθώς το Associated Press μετέδωσε ότι, στο πλαίσιο των μέτρων ασφαλείας, η κυβέρνηση Ολάντ εξετάζει «ένα νέο σύστημα τηλεφωνικών παρακολουθήσεων» και προτίθεται να «εντείνει τις προσπάθειες συλλογής πληροφοριών». Ο πρωθυπουργός Μανουέλ Βαλς υποσχέθηκε μάλιστα την αύξηση των κονδυλίων για τις μυστικές υπηρεσίες για αυτό τον σκοπό.

Στην τελευταία σύνοδο της Ε.Ε. στις Βρυξέλλες αποφασίστηκε η εντατικοποίηση των διεργασιών για τη δημιουργία μιας πανευρωπαϊκής βάσης δεδομένων για τους ταξιδιώτες. Σύμφωνα με το σχέδιο, οι αεροπορικές εταιρείες θα πρέπει να διατηρούν για μια πενταετία τα μητρώα των επιβατών τους. Στα αξιοσημείωτα της υπόθεσης είναι και το ότι ρόλο συμβούλου σε όλα αυτά διαδραματίζει ο πρώην διευθυντής της CIA Μάικλ Χέιντεν, ο αρχιτέκτονας δηλαδή των παράνομων προγραμμάτων παρακολουθήσεων που ανέπτυξαν οι ΗΠΑ την τελευταία δεκαετία προκαλώντας την κατακραυγή των ευρωπαϊκών χωρών.

Τα «έκτακτα» μέτρα ασφαλείας προχωρούν όμως και σε εθνικό επίπεδο, όπως δείχνουν αρκετά παραδείγματα. Ο Γερμανός υπουργός Εσωτερικών Τόμας ντε Μεζιέρ εξήγγειλε την επέκταση των προγραμμάτων επιτήρησης των φονταμενταλιστικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στη χώρα. Ο Ντε Μεζιέρ, μαζί με άλλα μέλη των συγκυβερνώντων Χριστιανοδημοκρατών, έχουν ζητήσει στο παρελθόν την επαναφορά της αποθήκευσης δεδομένων για μεγάλα χρονικά διαστήματα, παρά το γεγονός ότι το 2010 το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας αμφισβήτησε τη νομιμότητα της πρακτικής.

Στη Βρετανία, ο Ντέιβιντ Κάμερον ανήγγειλε μέτρα επιτήρησης του Ίντερνετ που θυμίζουν NSA. Μιλώντας από το Παρίσι, ο Βρετανός πρωθυπουργός καταδίκασε την ύπαρξη μέσων επικοινωνίας με ισχυρό σύστημα κρυπτογράφησης τα οποία δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο υποκλοπής από τις αρχές. Στα μέσα αυτά συγκαταλέγονται και εφαρμογές κοινωνικής δικτύωσης και ανταλλαγής μηνυμάτων, όπως το Snapchat και το WhatsApp, που κρυπτογραφούν κάθε δεδομένο που ανταλλάσσουν οι χρήστες.

Η ιταλική κυβέρνηση ανακοίνωσε και αυτή ανάλογα μέτρα, με τον υπουργό Εσωτερικών Αντζελίνο Αλφάνο να υπόσχεται ότι θα επεκτείνει τη δυνατότητα της αστυνομίας να παρακολουθεί το Ίντερνετ. Ο ίδιος ανακοίνωσε ότι μελλοντικά οι πάροχοι θα πρέπει να συνεργάζονται με τις αρχές «για να εντοπίζουν μηνύματα στο δίκτυο που συμβάλλουν στη ριζοσπαστικοποίηση», ενώ υπαινίχθηκε και το κλείσιμο ιστότοπων που «υποκινούν σε τρομοκρατική συμπεριφορά». Στην Ισπανία, το κυβερνών Λαϊκό Κόμμα και οι αντιπολιτευόμενοι Σοσιαλιστές συμφώνησαν να καταρτίσουν από κοινού τη νέα και σαφώς αυστηρότερη αντιτρομοκρατική νομοθεσία.³⁹

Συμπεράσματα

Οι σχετικά πρόσφατες ελληνικές εμπειρίες λογοκρισίας που προαναφέρθηκαν αφορούν όπως είδαμε στην πλειοψηφία τους την προσβολή του θρησκευτικού συναισθήματος εκτός από μία περίπτωση αυτή που αφορά το βιβλίο του Μίμη Ανδρουλάκη. Η ιδεολογική σύνδεση μεταξύ της εκκλησίας, του ακροδεξιού μορφώματος της Χρυσής Αυγής, και σε μερικές περιπτώσεις και της δικαιοσύνης είναι έκδηλη στον τρόπο που εμπλέκονται σε αυτά τα περιστατικά.

Συνδέοντας τις άτυπες και τυπικές αντιδράσεις αυτές με τις θεωρίες που προαναφέρθηκαν και με ιστορικούς παράγοντες μπορούμε να διατυπώσουμε κάποιες υποθέσεις.

---

³⁹ <http://www.avgi.gr/article/10927/5226933/o-polemos-kata-tes-tromokratias-tora-kai-sten-europe>

Η ένταση των μεταναστευτικών ροών, ο μισσαλόδοξος λόγος ο οποίος ενισχύθηκε από το κράτος, καθώς και οι πρακτικές που ακολούθησε μαζί με την παταγώδη αποτυχία της πολιτείας να διαχειριστεί θεσμικά τις ροές αυτές, αύξησαν την ανασφάλεια ενίσχυσαν τον φόβο και οδήγησαν στην ιδεολογική στροφή μεγάλης μερίδας του πληθυσμού προς την ακροδεξιά. Το μεταναστευτικό αποτελεί ένα σημείο που εφάπτεται η ελληνική ακροδεξιά με τα υπόλοιπα ομοειδή κόμματα των ευρωπαϊκών κρατών που αποτελούν μεταναστευτικούς προορισμούς. Αυτές όμως οι ιδεολογίες ιστορικά τρέφονται από την ιδέα της εκάστοτε απειλής. Για την Ελλάδα σήμερα είναι οι μετανάστες χτες ήταν οι κουμμουνιστές. Ο μισσαλόδοξος λόγος κυρίως τρέφεται από την απειλή και τον κίνδυνο. Αν δεν απειλείται από κάτι δεν μπορεί να επιβιώσει. Ιστορικά, επινοεί τις απειλές του πατώντας πάνω στα κοινωνικά αδιέξοδα των ανθρώπων. Είναι κάτι που το διδάσκει κατεξοχήν η Γερμανική εμπειρία του Μεσοπολέμου και όχι μόνο. Επίσης η οικονομική κρίση και γενικότερα η όξυνση των βιοτικών αδιεξόδων οδηγεί στην όξυνση της μισσαλοδοξίας. Βέβαια τα πράγματα δεν είναι μονοσήμαντα. Πχ η άκρα δεξιά ανθεί σε χώρες που δεν βιώνουν την ένταση της κρίσης όπως είναι η Βρετανία η Δανία και η Αυστρία ενώ αντίθετα είναι στο περιθώριο σε χώρες με υψηλή ανεργία όπως η Ισπανία.⁴⁰

Οι παράγοντες είναι πάρα πολλοί και τα συμπεράσματα δεν ακολουθούν μια μόνο ερμηνεία. Ο τρόπος που αντιδρά η κάθε χώρα ο κάθε λαός, εξαρτάται από πολυσύνθετους ιστορικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Επιχειρώντας όμως μια κριτική αποτίμηση των φαινομένων μέσα σε ένα γενικό πολυπολυτισμικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται όλο και περισσότερο η σημερινή Ευρώπη, το συμπέρασμα εμπειρικά είναι ότι οι δυναμικές που έχουν δημιουργηθεί οδηγούν στην ενίσχυση των ιδεολογιών ολοκληρωτισμού με τις όλο και αυξανόμενες τραγικές συνέπειες.

Ξενοφοβία, ισλαμοφοβία, ενίσχυση της ακροδεξιάς, στροφή στην θρησκεία, όχι με την μορφή της πνευματικής και της υπαρξιακής αναζήτησης αλλά με εκείνα τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά της θρησκείας που ενισχύουν τις ολοκληρωτικές τοποθετήσεις, και γενικά η γενικότερη απεγνωσμένη προσπάθεια της μάζας για την αναζήτηση αυστηρών πλαισίων που θα προσφέρουν ασφάλεια, είναι φαινόμενα που

---

⁴⁰ Δ. Χριστόπουλος, *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά*. σελ .14-15

έχουν ενισχυθεί τις τελευταίες δεκαετίες στον δυτικό κόσμο. Ποτέ άλλοτε ιστορικά δεν έγινε τόσος λόγος για την ανοχή στην διαφορετικότητα και ταυτόχρονα ποτέ ο φόβος προς αυτήν δεν ήταν τόσο μεγάλος.

Όπως δείχνουν τα γεγονότα οι άτυπες κοινωνικές αντιδράσεις που πυροδοτούνται από όλο αυτό το πλαίσιο του φόβου, εκφράζονται στην συνέχεια μέσα από τον μισσαλόδοξο πολιτικό λόγο που βρίσκει καταφύγιο στους ακροδεξιούς και γενικότερα στους ολοκληρωτικούς πολιτικούς σχηματισμούς, και ακολουθεί ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος μέσα από τους κρατικούς μηχανισμούς. Η μορφή της αντεγκληματικής πολιτικής σε όλη την ευρώπη ακολουθεί το κατασταλτικό μοντέλο που εφαρμόζουν οι ΗΠΑ τις τελευταίες δεκαετίες. Το μοντέλο αυτό ενισχύεται όπως είδαμε όλο και περισσότερο ως επακόλουθο των αυξανόμενων τρομοκρατικών περιστατικών στην Ευρώπη.

Και η Ελλάδα ακολούθησε αυτήν την γραμμή αυξάνοντας γενικά τα μέτρα καταστολής και “εκκαθάρισης” (βλ. Πχ, Ξένιος Δίας).

ΜΕΡΟΣ Γ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Μπορεί η ελευθερία του λόγου να είναι απόλυτη;

Ο πρώτος λογοκριτικός τύπος, ο κατασταλτικός εμφανίζεται όταν πλέον ο λόγος έχει γεννηθεί και υπάρχει στον δημόσιο χώρο. Ο δεύτερος λογοκριτικός τύπος, ο προληπτικός είναι στο ενδιάμεσο του δημοσίου και του ιδιωτικού. Ο τρίτος τύπος, η αυτολογοκρισία ενεργοποιείται στον εσωτερικευμένο χώρο της συνείδησής μας.

Όταν εξατομικεύεται μια προσβολή, στοχοποιείται δηλαδή ένα πρόσωπο από προσβλητικές εκφράσεις που του δημιουργούν πόνο, αγανάκτηση ή οδύνη, τότε η

ελευθερία της έκφρασης περιορίζεται για να προστατευθεί η προσωπικότητα. Το ερώτημα όμως είναι , αν κάμπτεται κάθε φορά που κάποιος προσβάλλεται. Αν δηλαδή, στο όνομα μιας γενικευμένης προσβολής που μπορεί να υποστεί ο καθένας, θα πρέπει να συστέλλεται αυτοδίκαια η ελευθερία της έκφρασης. Ξέρουμε ότι κάθε άνθρωπος έχει δεδομένους μηχανισμούς αυτολογοκρισίας. Η κοινωνική συστολή, η ευγένεια, η ευπρέπεια, η συμβατικότητα, μας οδηγούν στο να προσέχουμε τί λέμε. Άλλοι προσέχουν πολύ και καταλήγουν να υιοθετούν έναν στενό έως και αντιπαθητικό λόγο άλλοι είναι πιο ελευθερόστομοι. Ούτως ή άλλως πάντως οποιοσδήποτε άνθρωπος νους έχει αίσθηση του τι λέει». ⁴¹

Ο Δημήτρης Χριστόπουλος λέει: « Η ελευθερία της έκφρασης δεν είναι απόλυτη. Και το λέω αυτό γνωρίζοντας πως λίγες μέρες μετά τη μαζική δολοφονία του Παρισιού εγώ κουβαλάω το βάρος μιας αντιδημοφιλούς θέσης, και όχι οι όψιμοι ζηλωτές της ομαδικής ηθικής υστερίας «je suis Charlie». Εξηγούμαι λοιπόν για το νομικά αυτονόητο: φυσικά ο ανθρώπινος λόγος μπορεί να προσβάλει και μάλιστα να προκαλέσει οδύνες, ακόμη περισσότερο απ' ότι οι πράξεις. Φυσικά, η ελευθερία της έκφρασης κάπου σταματά. Εκεί που θίγεται ο πυρήνας της υπόληψης, της τιμής και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου όταν εξατομικευμένα στοχεύεται. Σε τελευταία ανάλυση, για το λόγο αυτό, οι ανά τον κόσμο ποινικοί κώδικες διαθέτουν άρθρα να διωχθούν αυτοί που υβρίζουν. Επομένως, το επίκαιρο ερώτημα δεν είναι αν η ελευθερία του λόγου είναι απόλυτη, ούτε αντιστρόφως, αν το Charlie Hebdo πλήρωσε την απερισκεψία του. Εξάλλου, ούτε το ένα ούτε το άλλο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αστερίσκος στην καταδίκη της δολοφονίας. Το επίκαιρο ερώτημα είναι πώς το Ισλάμ θα διαχειριστεί τις ευθύνες ενώπιον του εκφασισμού και της απανθρωποποίησής του και πώς η Δύση θα σκεφτεί κι αυτή τις ευθύνες της χωρίς να καταλήξει σε μια νέα αντιτρομοκρατική αντι-ισλαμική υστερία που θα ακυρώσει τις στοιχειώδεις ελευθερίες όλων μας.

Σε αυτά τα δύσκολα, δεν μπορώ να σκεφτώ πιο συγκλονιστική απάντηση από το εξώφυλλο του τελευταίου Charlie: ο Μωάμεθ –που δεν πρέπει να ζωγραφίζεται σύμφωνα με την ισλαμική παράδοση– δακρύζει σαν άνθρωπος συμπάσχοντας και μεταφέροντας

---

⁴¹ Δ. Χριστόπουλος , -Η λογοκρισία ως στιγμή εξουσίας, «η λογοκρισία στην Ελλάδα», σελ 195

την άφεση αμαρτιών για λογαριασμό των νεκρών: «Tout est pardonné». Απέναντι στην απανθρωπιά και την υποκρισία, η απερίσκεπτη μεγαλοψυχία της βλασφημίας. Όπως είπε και ο δημιουργός του προχθές: «Βρήκαμε το καταραμένο πρωτοσέλιδο. Όχι αυτό που ο κόσμος ήθελε να κάνουμε, όχι αυτό που οι τρομοκράτες θέλανε να κάνουμε αλλά αυτό που εμείς θέλαμε να κάνουμε». ⁴²

2. Το πρόβλημα της διαφορετικής ερμηνείας του λόγου

Η ελευθερία της έκφρασης ως απόλυτη έννοια προϋποθέτει την αποδοχή ότι μπορεί να υπάρχει λόγος έξω από το επικοινωνιακό του πλαίσιο και να μην μπορεί να παράγει μυνήματα λανθάνοντα. Δηλαδή ο λόγος να είναι ουδέτερος και αθώος. Στους Φιλοσοφικούς Στοχασμούς του Wittgenstein απασχολούν δύο έννοιες σε σχέση με το λόγο: το νόημα και η κατανόηση του. Ο μόνος τρόπος για να αποκτήσει ο λόγος νόημα είναι να συμπεριλάβουμε τους πολιτισμικούς και κοινωνικούς παράγοντες στη χρήση και την ερμηνεία της γλώσσας στα διάφορα πλαίσια επικοινωνίας. ⁴³

Ανάλογη σημασία αποδίδει στην εννοιολόγηση του λόγου και η κοινωνική ψυχολογία, αναγνωρίζοντας ότι ο λόγος είναι δράση που αποκτά νόημα μόνο στο πλαίσιο κάθε συγκεκριμένης σχέσης. Με κάθε τύπου λόγο, προφορικό ή γραπτό, επίσημο ή ανεπίσημο, κατασκευάζονται απόλυτα περιστασιοποιημένες εκδοχές του κόσμου. Επιπλέον ο λόγος δεν είναι ιδεολογικά αθώος. Η εννοιολόγηση του λόγου, με ηθικό και πολιτικό πρόσημο, δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από την αναπαραγωγή των σχέσεων εξουσίας. ⁴⁴

Με αυτήν τη λογική, η γελοιογράφηση του ισλάμ από το Charlie Hebdo θα μπορούσε να είναι σατυρικό χιούμορ άρα μήνυμα υπερασπίσιμο μόνο μέσα στο

---

⁴² <http://www.chronosmag.eu/files/chronosmag/x-book/books/xbook01-christopoulos.pdf>

⁴³ Δραγώνα, σελ 58, 2005

⁴⁴ I. Parker, *Discourse Dynamics : A Critical Analysis for Social and Individual Psychology*, Λονδίνο, Routledge, 1992

επικοινωνιακό πλαίσιο του ενός πολιτισμού, ενώ στο πλαίσιο του άλλου το ίδιο μήνυμα αποκτάει τελείως διαφορετικό νόημα. Αυτό που ο ένας αντιλαμβάνεται ως κωμική παρωδία για τον άλλον αποτελεί βλασφημία. Αυτό που για τον έναν εκλαμβάνεται ως θεμιτό για τον άλλον είναι αθέμιτο. Αυτό που για τον έναν αποτελεί ελαφριά και ανώδυνη κοροϊδία για το άλλον μπορεί να αποτελεί βαθειά προσβολή και οδύνη. Άρα οι δύο πόλοι, πομπός και δέκτης, αντιλαμβάνονται το μήνυμα διαφορετικά. Το αποτέλεσμα αντί να βγάλει γέλιο, προκαλεί παρερμηνεία, αδυναμία κοινής νοηματοδότησης έως και καταστροφή όπως πολύ επώδυνα βιώσαμε.

Ξέρουμε από την θεωρία της επικοινωνίας ότι η επικοινωνιακή λειτουργία έχει δύο διαστάσεις, η μία προσδιορίζεται από το περιεχόμενο, την πληροφορία που μεταδίδεται, ενώ η άλλη από τον τρόπο πρόσληψης του μηνύματος και κατ'έκταση από το είδος της σχέσης ανάμεσα στους δύο πόλους της επικοινωνίας. Το Charlie Hebdo λέει στον μουσουλμάνο ότι απλώς αστειεύεται. Όμως αυτό το μήνυμα δε εκλαμβάνεται έτσι. Η δυνατότητα να επικοινωνούμε είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το τεράστιο πρόβλημα πως καταλαβαίνουμε τον εαυτό μας και τους άλλους.⁴⁵

3. Μπορούμε να είμαστε πολυπολιτισμικοί; Πως μπορεί να γίνει η οριοθέτηση μέσα στην συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών πλαισίων.

Το θέμα της σύγκρουσης των πολιτισμών αποτελεί αντικείμενο που έχει απασχολήσει ιστορικά τις κοινωνικές επιστήμες και την εγκληματολογία. Πρώτος ο Sellin εισήγαγε το ρόλο των πολιτιστικών συγκρούσεων στην γέννηση της εγκληματικότητας. Η θεωρία του Merton, αλλά και όλες οι υποπολιτισμικές θεωρίες βασίστηκαν πάνω στην ιδέα της σύγκρουσης των πολιτισμών και αποδείχτηκαν ιδιαίτερα γόνιμες για την επιστήμη της εγκληματολογίας.

Το θέμα της σύγκρουσης των πολιτισμών σήμερα είναι ίσως ιστορικά πιο επίκαιρο από ποτέ. Οι σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες με όλες τις ιδιαιτερότητες που τις διακρίνουν αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα διαχείρισης

---

⁴⁵ Θάλεια Δραγώνα –«Οι λέξεις ως πράξεις», σελ 59. Όλα μπορούν να λεχθούν ή υπάρχουν εκείνα που δεν λέγονται» εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005

και οριοθέτησης των δικαιωμάτων όπως αυτά έχουν νοηματοδοθεί και θεσπιστεί στις δυτικές κοινωνίες. Όλοι οι θεσμοί αποτελούν σχέσεις που μεταβάλλονται. Μεταβάλλονται μέσα από συγκρούσεις και από συναινέσεις. Μπορεί σήμερα πχ η σύγκρουση δύο εντελώς διαφορετικών ιδεολογικών μοντέλων αυτό του φιλελεύθερου δυτικού πολιτισμού και αυτό του θεοκρατικού ολοκληρωτισμού να οδηγήσει σε μια σχέση και μια συναίνεση; Πως αυτό μπορεί να ρυθμιστεί και να ισοροπήσει σε επίπεδο θεσμικό και ιδεολογικό;

Εάν θέλουμε να σκεφτόμαστε ως δημιουργοί κανόνων και αρχών, τα οποία είναι συστατικά του νεωτερικού πολιτισμού, τότε ίσως θα πρέπει να μπορούμε να αλλάζουμε θέσεις. Θα πρέπει να βλέπουμε αυτές τις αρχές ,όπως την ίση αξιοπρέπεια όλων, από τη θέση εκείνου ο οποίος ταυτίζει τη δική του αξιοπρέπεια με τη θρησκευτική του πίστη και συνείδηση. Μπορεί να μην αναγνωρίζει, όπως εμείς, το θεμελιώδες δικαίωμα στον αυτοκαθορισμό, γνωρίζει όμως οτι έτσι αυτοκατανοείται. Καταλαβαίνει τον εαυτό του, άρα και την αξιοπρέπεια του και τον αυτοσεβασμό του, μέσα από την θρησκευτική του πίστη. Θα βρούμε θέση για αυτόν μέσα στην πολιτική σφαίρα ή θα του πούμε ότι τα παραπάνω είναι συστατικά της ιδιωτικότητάς του και ότι η θρησκευτική του πίστη δεν μπορεί να είναι μέρος της πολιτικής δημοσιότητας;⁴⁶

Ο αναστοχασμός ως χαρακτηριστικό και κατάκτηση του δυτικού πολιτισμού μπορεί να δημιουργήσει μια γόνιμη σχέση με τον δογματισμό και την ακαμψία άλλων πολιτισμών όταν αυτοί καλούνται να συνυπάρξουν; Δύσκολο το ερώτημα και ίσως χωρίς απάντηση. Η δημοκρατία επιτάσσει συμπερίληψη, αναστοχαστικότητα και αναγνώριση της ευθύνης που εδράζεται στη σχέση και την διεργασία. Τα εργαλεία αυτά είναι κατακτήσεις του δυτικού πολιτισμού. Χωρίς να θέλουμε να θέσουμε θέμα ανωτερότητας του ενός πολιτισμού απέναντι στους άλλους ίσως η μόνη λύση μιας ομαλότερης συνύπαρξης είναι η χρησιμοποίηση των δικών μας εργαλείων. Η ευθύνη δηλαδή για μια πιο αποτελεσματική και ειρηνική λειτουργία μέσα στο πλαίσιο της πολυπολιτισμικότητας, βαραίνει περισσότερο τον δυτικό κόσμο.

---

⁴⁶ Δημητρίου,2005, σελ 42.

4. Ανθρώπινα δικαιώματα. Μπορούμε να μιλάμε για οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων;

Μεγάλη είναι η σύγχυση στη συζήτηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Υπάρχει η άποψη ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αν δεν συμφωνούμε στο ότι πρέπει να συζητήσουμε για τις φιλοσοφικές ρίζες της ιδέας. Εάν απορρίψουμε την πεποίθηση ότι οι ανθρώπινες οντότητες έχουν μια εγγενή ηθική αξία η οποία μπορεί να κατοχυρωθεί σύμφωνα με κάποια μέτρα. Τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν ένα κοινό σκοπό: να παρέχουν ένα βασικό επίπεδο προστασίας στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, περιφρουρώντας ένα ελάχιστο όριο ελευθερίας και ασφάλειας. Με μια έννοια τα ανθρώπινα δικαιώματα συνιστούν το ουσιώδες υπόβαθρο, χωρίς το οποίο καμία ύπαρξη δεν θα μπορούσε να νοηθεί ως ανθρώπινη. Στόχος τους είναι να επιτρέπουν στο άτομο ή στην ομάδα ατόμων να ζουν σύμφωνα με εκείνο που θεωρούν ότι έχει αξία. Να αυτοπροσδιορίζονται δηλαδή ελεύθερα. Για τον λόγο αυτό, η πίστη στα ανθρώπινα δικαιώματα σημαίνει πίστη στην ανεκτικότητα. Τα δικαιώματα δεν είναι τίποτα άλλο από ένα μέσο για να εξασφαλίσουμε ότι όλοι θα έχουμε την δυνατότητα να ζούμε τις ζωές μας με τρόπο που εμείς θεωρούμε κατάλληλο. Τα προβλήματα γίνονται γρήγορα εμφανή, διότι παρά το φιλελεύθερο δόγμα, δεν αναπτυσσόμαστε όλοι ελεύθερα και έλλογα με τον ίδιο τρόπο.⁴⁷

Η διαμάχη για τα ανθρώπινα δικαιώματα και η αποτυχία της εδραίωσής τους στις σύγχρονες πολυπολυτισμικές κοινωνίες έγκειται κατά μεγάλο μέρος στην ασάφεια που επικρατεί πάνω στην φιλοσοφική τους βάση. Οι αντιφάσεις που προκύπτουν από αυτό το γεγονός γίνονται όλο και περισσότερο εμφανείς στην κοινωνική εμπειρία.

Τίποτα στην παραδοσιακή σκέψη δεν ενείχε τα δικαιώματα του ανθρώπου όπως τα αντιλαμβανόμαστε εμείς σήμερα καθώς ο φυσικός νόμος δεν είχε κάποιο συγκεκριμένο πολιτικό περιεχόμενο, με την έννοια του καθορισμού της σχέσης του

---

⁴⁷ Κ. Δαλακούρα, *Ισλάμ, Φιλελευθερισμός και ανθρώπινα δικαιώματα*, σελ44 εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2008.

ατόμου με το κράτος. Ο Διαφωτισμός έφερε το άτομο στο προσκήνιο. Ο άνθρωπος προικισμένος με τον λόγο, θεωρήθηκε έκτοτε ικανός να αποκτήσει την γνώση. Στο πολιτικό και ηθικό επίπεδο, επειδή ο άνθρωπος έχει προικιστεί με τον λόγο, του αποδόθηκαν τα φυσικά δικαιώματα, ενώ το κράτος εννοήθηκε ως το προϊόν ενός κοινωνικού συμβολαίου ανάμεσα στο άτομο και στην πολιτική αρχή. Η έννοια των φυσικών δικαιωμάτων είχε βρει καταφύγιο στην σύζευξη των δύο παραδόσεων του φυσικού νόμου και του κοσμικού ορθολογισμού που υπαγόρευε ο Διαφωτισμός. Η πρώτη ,αυτή του φυσικού νόμου, σχετίστηκε κυρίως με τους θρησκευτικούς ή μεταφυσικούς διαδόχους της και η δεύτερη εκκοσμίκευσε τον φυσικό νόμο και κατέστησε τον ανθρώπινο λόγο κυρίαρχο. Χωρίς αυτήν η έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν θα μπορούσε να έχει αναδυθεί. Μήπως όμως η ολοκληρωτική απόρριψη της πρώτης παράδοσης είχε μια αρνητική συνέπεια; Η ενδυνάμωση αυτή του ατόμου περιέκλειε μια αντίφαση. Προέκυπτε από την πίστη στην ανθρώπινη ύπαξη ως το υπέρτατο locus της γνώσης και από την σχέση μεταξύ γνώσης και ηθικής αλήθειας. Εάν ο Διαφωτισμός υπονόμειε την πίστη στον θεό , αποκόπτοντας τον φυσικό νόμο από τις ρίζες του στον θεϊκό νόμο πως θα μπορούσε να είναι αντικείμενο υπεράσπισης η ηθική αξία και τα αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ατόμου;

Με την κατάργηση της δουλείας, την αναγνώριση της νομικής ισότητας των γυναικών και το τέλος της αποικιοποίησης, η αντίληψη για τα ανθρώπινα δικαιώματα προσέγγισε θεωρητικά τα φυσικά της σύνορα, δηλαδή αυτά ολόκληρης της ανθρωπότητας. Σήμερα πολύ λίγα είναι τα κράτη που δεν έχουν προσχωρήσει στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Πέρα όμως από το νομικό επίπεδο, η μεταλαμπάδευση των αρχών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τις δυτικές στις μη δυτικές κουλτούρες κατά τη διάρκεια του αιώνα έχει αντιμετωπίσει τρομακτικές δυσκολίες.⁴⁸

Πέρα από τις πρακτικές δυσκολίες της εφαρμογής ενός οικουμενικού πλαισίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων η υπεράσπισή τους είναι δυνατή μόνο μέσα στο πλαίσιο μιας κατά κάποιον τρόπο παράδοσης «φυσικού νόμου». Η πεποίθηση ότι τα

---

⁴⁸ Ο.π, σελ. 29-30

ανθρώπινα όντα έχουν δικαιώματα ως ανθρώπινα όντα είναι μια ηθική αξία που είτε ασπαζόμαστε είτε όχι. Ένα επακόλουθο αυτού του επιχειρήματος είναι ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα ως αξία μπορούν να ενσωματωθούν μέσα σε ένα θρησκευτικό πλαίσιο περιλαμβανομένου και του ισλαμικού πλαισίου. Μια θέση που έχει περιπλέξει την σκέψη και την πρακτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για πολύ καιρό είναι αυτή που ταυτίζει τη Δύση με τον φιλελευθερισμό και τα ανθρώπινα δικαιώματα και που τοποθετεί άλλες κουλτούρες στην αντίθετη πλευρά.⁴⁹

Ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούμε να μιλάμε για οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μέσα από την ανακάλυψη οικουμενικών αρχών. Σύμφωνα με αυτή τη λογική σε όλες οι κουλτούρες υπάρχουν κάποιες κοινές αρχές για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Περιλαμβάνουν πχ μια παγκόσμια αποστροφή προς στον θάνατο, τους τραυματισμούς, τον πόνο. Υποστηρίζεται ότι μέσα σε κάθε κουλτούρα υπάρχουν κάποια κοινά στοιχεία που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αυτά τα στοιχεία θα μπορούσαν να ανακαλυφθούν μέσα από εμπειρική έρευνα.

5. Πως διαμορφώθηκε ο άτυπος και ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος μετά τα ακραία αιματηρά γεγονότα και πως επιδρούν αυτά στην αντεγκληματική πολιτική;

Η πολύνεκρη επίθεση στο Charlie Hebdo και όσα την συνόδευσαν προκάλεσαν από την μια μεριά ένα κλίμα μαζικής ενότητας του δυτικού κόσμου το οποίο εκφράστηκε με μεγάλες συγκεντρώσεις με χαρακτηριστική την πορεία που έγινε στην Γαλλία με δύο εκατομμύρια κόσμο όπου στην κεφαλή της βρέθηκαν οι ηγέτες 40 κρατών ενώ την περιφρούρηση της ανέλαβαν ο στρατός και η αστυνομία. Επίσης εκφράστηκε και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με διάφορους συμβολικούς τρόπους όπως πχ. την προσθήκη της Γαλλικής σημαίας στο προφίλ των χρηστών του Facebook. Το σύνθημα je suis Charlie κυριάρχησε παντού.

---

⁴⁹ Ο.π, σελ. 262

Οι αντιδράσεις ενότιδας και ανθρωπισμού ήταν αναμενόμενες καθώς και αυτές της έντονης μαζικής συναισθηματικής φόρτισης που επιφέρουν τέτοια γεγονότα ακραίας βίας. Η θετική αντίδραση είναι αυτή των συναισθημάτων ενότιδας ανθρωπισμού και αλληλεγγύης. Η άλλη αντίδραση και αυτή αναμενόμενη είναι ο μαζικός φόβος το κλίμα ανασφάλειας και απειλής.

Έγκληματολογικές έρευνες έχουν δείξει ότι οι πολίτες υπό το καθεστώς έντονου φόβου, απαιτούν από το κράτος αυξημένα μέτρα προστασίας και αυξημένα μέτρα καταστολής. Παρ'όλο που τα μέτρα αυτά δεν έχουν εμπειρικά αποδείξει ότι μείωσαν την εγκληματικότητα, αύξησαν όμως τα επίπεδα σιγουριάς και το αίσθημα ασφάλειας των πολιτών.⁵⁰

Σύμφωνα με την Mireille Delmas –Marty η αντεγκληματική πολιτική έχει κατ'αρχάς ως μόνιμο αντικείμενο την εξασφάλιση της συνοχής και επιβίωσης του κοινωνικού σώματος δίνοντας απάντηση στην ανάγκη για ασφάλεια των προσώπων και των πραγμάτων. Όμως, στο σύγχρονο κόσμο οι επιλογές της αντεγκληματικής πολιτικής- είτε πρόκειται για οριοθέτηση του εγκληματικού φαινομένου είτε για ορισμό των απαντήσεων στο φαινόμενο αυτό-προσανατολίζονται συγκεκριμένα με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με το αν η ανάγκη αυτή επιδοκιμάζεται, διακρίνεται και γίνεται αντιληπτή μέσα από τη μία ή την άλλη αξία η οποία θεωρείται βασική και θεμελιώδης.⁵¹

Η αξία που αυτή τη στιγμή θεωρείται βασική και θεμελιώδης είναι η ασφάλεια. Το καθεστώς του φόβου και της ανασφάλειας, αποτέλεσμα της ρευστότητας και της αδυναμίας διαχείρισης θεμελιωδών προβλημάτων, προκαλεί αντιδράσεις πανικού, που όπως είδαμε οδηγούν στην λογική του μίσους στον πολιτικό λόγο αλλά και διαμορφώνουν νοοτροπίες ρατσισμού, ξενοφοβίας, μίσους. Στη συνέχεια η αντεγκληματική πολιτική διαμορφώνεται τα τελευταία χρόνια και στην Ευρώπη, ακολουθώντας το αμερικάνικο πρότυπο της καταστολής της επιτήρησης του ελέγχου και της αστυνόμευσης.

---

⁵⁰ Χρ. Ζαραφωνίτου, *Ο φόβος του εγκλήματος*, σελ 61, εκδ. Αντ. Σάκκουλας 2002

⁵¹ M. Delmas-Marty, *Πρότυπα και τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής*, σελ 43. Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο κοινωνικός έλεγχος του λόγου και το φαινόμενο της λογοκρισίας συναντάται σε κάθε κοινωνία και συνδέεται άμεσα με την εξουσία. Ιστορικά παίρνει διάφορες μορφές, ακολουθώντας τους πολιτικούς και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς και προσαρμόζεται βάσει συσχετισμών εξουσίας καθώς επίσης εξυπηρετώντας πολιτικά και κοινωνικά συμφέροντα. Η φιλελεύθερη θεώρηση βάση της οποίας δομήθηκαν πολιτικά τα δυτικά κράτη, γέννησε και κατοχύρωσε νομικά την έννοια των δικαιωμάτων. Η εν ψυχρώ δολοφονία από φανατικούς τρομοκράτες ισλαμιστές των σκιτσογράφων του Charlie Hebdo τον Ιανουάριο του 2015, προκάλεσε μια αντίδραση υπέρ των αξιών του διαφωτισμού και ιδιαίτερα υπέρ της ελευθερίας της έκφρασης. Η συζήτηση για τις θεμελιώδεις αρχές του δυτικού πολιτισμού ήρθε στο προσκήνιο. Μπορεί η ελευθερία του λόγου να είναι απόλυτη;

« Η απόλυτη ανοχή απέναντι σε όλες τις γνώμες πρέπει να θεμελιώνεται στην απόλυτη έλλειψη ανοχής σε κάθε βαρβαρότητα. Το δικαίωμα να λες τα πάντα, να γράψεις τα πάντα, να σκέφτεσαι τα πάντα, να βλέπεις και να ακούς τα πάντα, απορρέει από μια προηγούμενη απαίτηση σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει δικαίωμα ούτε ελευθερία να σκοτώνεις, να βασανίζεις, να κακομεταχειρίζεσαι, να καταπιέζεις, να καταναγκάζεις, να καταδικάζεις σε λιμοκτονία να σκοτώνεις».⁵²

Αυτά στο θεωρητικό επίπεδο. Τα λόγια όμως με τις πράξεις είναι αλληλένδετα και τα τελευταία τραγικά γεγονότα μας το απέδειξαν. Η ερμηνεία δεν αρκεί να γίνεται στα ιδεολογικά πλαίσια του δυτικού πολιτισμού αλλά με τα εργαλεία της δυτικής σκέψης όπως αυτό του αναστοχασμού ο οποίος αποτελεί αποκλειστικό χαρακτηριστικό της δύσης, οι πράξεις και ο λόγος να προσαρμόζονται ανάλογα με τα καινούργια πλαίσια

---

⁵² Δ. Χριστόπουλος, *Όλα μπορούν να λεχθούν ή υπάρχουν και εκείνα που δεν λέγονται*, σελ.10. εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2015.

που διαμορφώνονται ιστορικά μέσα στις νέες πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Η αντεγκληματική πολιτική καλείται να ανταπεξέλθει και να αντιμετωπίσει τις νέες συνθήκες.

Το ερώτημα αν αυτό είναι δυνατό, παραμένει αναπάντητο. Αν είναι δυνατό να οδηγήσει σε δημοκρατικά σχήματα ή αν αναπόφευκτα οδηγεί σε στροφή προς μοντέλα ολοκληρωτισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κ. Δαλακούρα, *Ισλαμ, φιλελευθερισμός και ανθρώπινα δικαιώματα*, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2006

Π.Δ. Δάντογλου, *Ατομικά δικαιώματα*, Εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα 2001

Χρ. Ζαραφώνιτου, *Ο φόβος του εγκλήματος*, εκδ. Αντ. Σάκκουλας 2002

Π.Ι. Παραράς, *Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα 2001

Π. Πετσίνη-Δ. Χριστόπουλος, *Επιμέλεια, Η λογοκρισία στην Ελλάδα*, Εκδ. Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ

Ράμμος Χ. Περιοδικό, Δίκαιο μέσων ενημέρωσης και επικοινωνίας. Τεύχος 1/2015

Νικολαΐδης Απόστολος : *Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2007

Στάγκος Άγγελος: “Πανευρωπαϊκό πρόβλημα”, Εφημ. Καθημερινή 3/12/2016

Σταύρος Τσακυράκης: *Θρησκεία κατά τέχνης*, Εκδ. Πόλις 2005

Ανδρέας Χ. Τάκης: *Για την ελευθερία της τέχνης*, Εκδ. Σαββάλας 2008

Τριβιζάς Ευγένιος: “Θέματα συγκριτικής εγκληματολογίας” Σημειώσεις Πάντειο, Αθήνα 1989

Ι. Φαρσεδάκης, *Στοιχεία εγκληματολογίας*, Νομική βιβλιοθήκη, 2005

Μ. Φουκώ: *Η τάξη του λόγου*, Εκδ. Ηριδανός

Α. Χαΐδου: *Θετικιστική εγκληματολογία* Εκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996

Δ. Χριστόπουλος: επιμέλεια, *Όλα μπορούν να λεχθούν ή υπάρχουν και εκείνα που δεν λέγονται;* Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2015.

-Ν.Χ. Αλιβιζάτος, «Όχι στο ναι μεν αλλά»

-Σ.Δημητρίου, « Αυτοκαθορισμός και ίση αξιοπρέπεια»

-Δ. Δημούλης, «Το υπέδαφος των αιματηρών βλασφημιών»

-Εφη Γαζη , «Charlie Hebdo, Τζιχάντ και βλάσφημος λόγος»

-Θάλεια Δραγώνα, «Οι λέξεις ως πράξεις»

Δ. Χριστόπουλος: επιμέλεια, *Το «βαθύ κράτος» στην Ελλάδα και η άκρα δεξιά,* εκδ. νήσος, Αθήνα, 2014

Bauman.Z *Ρευστοί καιροί* Εκδ. Μεταίχμιο, 2003

Robert Gilpin, *“Η πρόκληση του παγκόσμιου καπιταλισμού”* Εκδ. Ποιότητα, Αθήνα 2010

S Sassen , *“Χωρίς έλεγχο;”* Εκδ. Μεταίχμιο, 2001

-“ *The Sage Dictionary of Criminology*”

M. Delmas-Marty, *Πρότυπα και τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής,* σελ 43. Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.

I. Parker, *Discourse Dynamics : A Critical Analysis for Social and Individual Psychology,* Λονδίνο, Routledge, 1992

P. Dartevelle, *Δικαίωμα στη βλασφημία,* Π. Νταρβέλ, Φ.Ντενί, Γ. Ρόμπιν, Δ. Δημούλης (επιμ.) Μαύρη Λίστα 2002

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

<http://www.chronosmag.eu/files/chronosmag/x-book/books/xbook01-christopoulos.pdf>

<http://www.avgi.gr/article/10927/5226933/o-polemos-kata-tes-tromokratias-tora-kai-sten-europe>

<https://www.vice.com/gr/article/oi-antidraseis-twn-akrodeksiwn-kai-syntiritikwn-tis-eurwpis-charlie-hebdo>

<https://el.wikipedia.org/wiki/Επίθεση στα γραφεία του Charlie Hebdo>

<http://www.dw.com/el/10-χρόνια-γελοιογραφίες-του-μωάμεθ/a-18749726>

<http://www.pare-dose.net/33369>

<http://www.chronosmag.eu/files/chronosmag/x-book/books/xbook01-christopoulos.pdf>

<http://www.chronosmag.eu/files/chronosmag/x-book/books/xbook01-christopoulos.pdf>

<http://www.greekhelsinki.gr/dikaiomatika/01/themata/ekfrasi/01.htm>

<http://luben.tv/blogosphere/politics/71907>

[http://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW169/H%20Συνταγματική%20Προστασία%20της%20Τέχνης%20\(2498\)%20-%20Δημοπούλου%20Ναταλία](http://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW169/H%20Συνταγματική%20Προστασία%20της%20Τέχνης%20(2498)%20-%20Δημοπούλου%20Ναταλία)

<https://medianalysis.net/2013/02/20/freedom-of-speech-digital-age/>

<http://www.constitutionalism.gr/1834-eleyteria-ekfrasis-kai-diadiktyo/>

